

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**Μορφές και Περιθώρια Δράσης των Κοινωνικών Υποκειμένων στις
Σύγχρονες Συνθήκες των Μεταδημοκρατικών Κοινωνιών**

Αθηνά Δεσύπρη

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Ξένια Χρυσοχόου

Επιτροπή Διδασκόντων:
Προδρομίτης Γεράσιμος
Χαντζή Αλεξάνδρα
Χρυσοχόου Ξένια

ΠΜΣ: Κοινωνική Ψυχολογία των Συγκρούσεων

Αθήνα 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

❖ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

- A. Η μεταδημοκρατία των νεωτερικών κοινωνιών: η πλάνη του δικαιώματος επιλογής
- B. «Πρώτη φορά Αριστερά»: οι διδαχές μιας 7μηνης διαπραγμάτευσης και το 3^ο Μνημόνιο
- C. Η επόμενη μέρα: Οι διαφαινόμενες επικρατούσες συνθήκες των πολιτικών υποκειμένων
- D. Μεθοδολογικό Μοντέλο – Υποθέσεις εργασίας

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

- I. Ελπίδα
- II. Δημοκρατία

❖ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- Με μια καλύτερη ματιά
- Η σημασία της κοινωνικής σύγχυσης
- Και πάλι αντιμέτωποι: Το αυγό του φιδιού
- Περιορισμοί και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

❖ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

❖ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία θέτει υπό εξέταση κομβικούς πυλώνες αξιών στις σύγχρονες φιλελεύθερες κοινωνίες και τους κοινωνιοψυχολογικούς παράγοντες που διαμεσολαβούν και επηρεάζουν τις τάσεις δράσεων των κοινωνικών υποκειμένων.

Η ύψιστη κατάκτηση του Δυτικού πολιτισμού – η θεμελίωση και διατήρηση της Δημοκρατίας- φαίνεται να πλήγεται ολοένα και περισσότερο από την υιοθέτηση (ή την επιβολή, στην περίπτωση της Ελλάδας) νεοφιλελεύθερων δημοσιονομικών πρακτικών. Στις σελίδες που ακολουθούν παρουσιάζεται ερευνητικός σχεδιασμός που στοχεύει να γεφυρώσει τις εννοιολογικές νοηματοδοτήσεις των Ελλήνων πολιτών αναφορικά με παράγοντες – κλειδιά των δυτικών κοινωνιών- τη δημοκρατία, την ελπίδα και την κοινωνική κινητικότητα- και την συνύφανσή τους με τα τελικά προϊόντα κοινωνικών δράσεων, όπως αυτά παρατηρούνται να εκδηλώνονται τη δεδομένη περίοδο : των τάσεων προς ατομικά προσανατολισμένες δράσεις, την άνοδο της φασιστικής βίας, την εκδήλωση ακτιβιστικής βίας, αλλά και τη διαφαινόμενη ροπή προς την απραξία.

Κεφάλαιο 1 . ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

A. Η μεταδημοκρατία των νεωτερικών κοινωνιών:

Η πλάνη του δικαιώματος επιλογής

Δύο κομβικοί πυλώνες στη δόμηση των σύγχρονων φιλελεύθερων κοινωνιών εντοπίζονται στις αρχές της δημοκρατίας και της αξιοκρατίας. Έχοντας ως κοινό πρόταγμα το αναφαίρετο δικαίωμα επιλογής ενός αυτόνομου ανθρώπου να καθορίζει τη μοίρα του στα πλαίσια μιας ευνομούμενης κοινωνίας, η αξιοκρατία εξασφαλίζει την προσωπική επιλογή στη βελτίωση της κοινωνικής θέσης του ατόμου, ενώ τα δημοκρατικά πολιτεύματα θεμελιώνουν την ενεργό συμμετοχή του και επιλογή στη χάραξη πολιτικής.

Βέβαια, ο πυλώνας της αξιοκρατίας έχει προ πολλού αμφισβητηθεί. Ο Wright (2001) όρισε ως ανελιξιακή πλάνη το διομαδικό πλαίσιο όπου τα όρια μεταξύ των ομάδων υψηλής και χαμηλής θέσης δεν είναι τελείως αδιαπέραστα, αλλά διέπονται από πολύ αυστηρούς περιορισμούς, βάσει ομαδικής υπαγωγής, για την πρόσβαση σε προνομιούχες θέσεις. Ενώ οι καπιταλιστικές κοινωνίες διαφημίζουν την εξασφάλιση της δυνατότητας ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας για όλους, υπό την προϋπόθεση ότι και οι ίδιοι κατέχουν σειρά προσόντων και πιστοποιήσεων, η αλήθεια είναι ότι μονάχα σε ένα υπερβολικά μικρό ποσοστό των ατόμων που κατηγοριοποιούνται σε ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης καθίσταται δυνατό να ανελιχθούν κοινωνικά. Τα μέλη των μειονεκτουσών ομάδων «πλανώνται» πως η κοινωνική κινητικότητα εδράζεται σε ισότιμες ευκαιρίες και πιθανότητες, την ίδια ώρα που ο αυστηρός περιορισμός των θέσεων οδηγεί σε αποκλεισμό από τη βελτίωση του κοινωνικού status ατόμων με ισάξια, παρόμοια προσόντα. Και σα να μην ήταν αυτό αρκετό, τα μέλη των ομάδων που αποκλείονται από την άνοδο πείθονται πως αποτελεί δική τους προσωπική αποτυχία βάσει ατομικών χαρακτηριστικών, το γεγονός ότι δεν τα κατάφεραν σε ένα σύστημα ρυθμισμένο αξιοκρατικά (Ellemers, Wilke & van Knippenberg, 1993).

Το μέγιστο ζήτημα με τη ρύθμιση της ανελιξιακής πλάνης είναι πως διαιωνίζει τη δομική ανισότητα στην κοινωνική ιεραρχία και παράλληλα, δικαιολογεί και νομιμοποιεί τη λειτουργία του συστήματος από ψευδεπίγραφα ισότιμες ευκαιρίες ανέλιξης. Τα άτομα εκείνα που κατάφεραν να ανελιχθούν στην κοινωνική ιεραρχία, τα επονομαζόμενα δείγματα ανέλιξης, αφού έχουν βελτιώσει την κοινωνική τους θέση στα πλαίσια της συγκεκριμένης ρύθμισης, τείνουν να εσωτερικεύουν την κυρίαρχη ιδεολογία και να καταλήγουν οι θερμότεροι υποστηρικτές της (Branscombe & Ellemers, 1998). Ενίοτε, εμφανίζονται να συνειδητοποιούν την αδικία που τελείται προς την ομάδα της αρχικής τους υπαγωγής, αλλά η συνειδητοποίηση αυτή σχεδόν ποτέ δε συνοδεύεται από προθυμία για συλλογική δράση προς αλλαγή της κατάστασης (Wright & Taylor, 1999). Τα μέλη των προνομιούχων ομάδων από την άλλη, χρησιμοποιούν τις περιπτώσεις των δειγμάτων ανέλιξης ως ζωντανές αποδείξεις της αξιοκρατίας του συστήματος, αποσοβώντας έτσι τυχόν διαφωνίες για τη δίκαιη λειτουργία του (Laws, 1975). Τέλος, για τα μέλη των μειονεκτουσών ομάδων που δεν καταφέρνουν να καλυτερεύσουν την τύχη τους, η έμφαση που δίνεται από το σύστημα στην *αυταξία* μπλοκάρει τη συνειδητοποίηση της βαθιάς αδικίας που υφίσταται η ομάδα τους εν γένει, γεγονός που αναστέλλει ενδεχόμενες συλλογικές δράσεις (πιθανώς αποτελεσματικές προς την αλλαγή της κατάστασης) και ενισχύει τον επιτοπισμό της προσωπικής αδικίας που υφίστανται ως άτομα, κάτι που ευνοεί την εμφάνιση ατομικών –κανονιστικών ή μη- δράσεων δράσεων που το σύστημα έχει κάθε μέσο και δυνατότητα να τις καταπνίγει άμεσα (Wright, 2001).

Ευτυχώς, τα πράγματα δεν είναι νομοτελειακά εναντίον των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης. Υπάρχει μία συνθήκη, βάσει βιβλιογραφίας, κατά την οποία ευνοείται η συνειδητοποίηση της αδικίας που υφίστανται και προωθείται η συλλογική δράση με στόχο την ανατροπή των συστημικών ρυθμίσεων: το κλείσιμο των διομαδικών ορίων. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, είναι αυτή η σχισμή στα όρια της κοινωνικής ιεραρχίας, η οποία –αν και απειροελάχιστη- διατηρεί τις δράσεις προσπάθειας βελτίωσης της θέσης με τρόπους που το status quo κρίνει ως κανονιστικούς. Αν αυτή η σχισμή κλείσει ολοσχερώς, αν τα διομαδικά όρια φράξουν, τότε τα κοινωνικά μη προνομιούχα υποκείμενα αντιλαμβάνονται με σαφήνεια ότι αποκλείονται πλέον από μία καλύτερη τύχη και αυξάνονται οι πιθανότητες να οργανωθούν συστηματικά με συλλογικό τρόπο –κανονιστικό ή μη κανονιστικό- προκειμένου να αλλάξουν την κατάσταση (Lalonde & Silverman, 1994).

Διατυπώθηκε λοιπόν πως η ανελιξιακή πλάνη αποτελεί μία ρύθμιση του συστήματος που αποσκοπεί στη διαιώνιση του, καθώς η ανάγκη για δομικές, εκ βαθέων αλλαγές «ξεγελιέται» με περιορισμένες περιπτώσιολογικές ανελίξεις κοινωνικής βαθμίδας. Τι θα γινόταν αν τολμούσαμε να διατυπώσουμε την προβληματική αναφορικά και με μία άλλη ρύθμιση του συστήματος, η οποία, ενώ φαινομενικά παράγει ευρεία ισότιμη συμμετοχή όλων των πολιτών αδιακρίτως και υποτίθεται ότι εμπεριέχει ένα εύρος διαφορετικών εναλλακτικών μονοπατιών, κατ' ουσίαν εξυπηρετεί τη διαιώνιση του συστήματος δίχως σοβαρές αλλαγές; Τι θα γινόταν αν προσεγγίζαμε τον πυλώνα της δημοκρατίας – όπως αυτή πραγματώνεται κάτω από ορισμένες συνθήκες στις σύγχρονες κοινωνίες- ως πλάνη;

Ενόσω οι δυτικές κοινωνίες εξαίρουν τους εαυτούς τους για την αδιαφιλονίκητη ηγεμονία του δημοκρατικού πολιτεύματος έπειτα από αγώνες αιώνων για τη θεμελιώσή του, τα φαινόμενα καθημερινότητας στην ύστερη νεωτερική πραγματικότητα – παγκοσμιοποίηση, πλήρης απελευθέρωση των αγορών, λιτότητα, αποδιοργάνωση εργασιακών σχέσεων, διαπλοκή, άνοδος του ακροδεξιού-εθνικιστικού λόγου και πρακτικών, αποϊδεολογικοποίηση, κάλεσμα για συναινέσεις, ασαφείς κοινωνικές ταυτότητες- μαρτυρούν μια κυρίαρχη τάση αλλαγής των δημοκρατικών κοινωνιών σε αυτό που ονομάστηκε ως «μεταδημοκρατία» (Crouch, 2003). Η εκδήλωση θεμελιωδών συγκρούσεων και ρίζοσπαστικής αμφισβήτησης αποτελεί πραγμάτωση της καταστατικής ελευθερίας των πολιτών και της λαϊκής κυριαρχίας. Στη δημοκρατική κοινωνία νομοθετούν οι πολίτες που υπέρκεινται, δια των εκπροσώπων τους, κάθε επιμέρους θεσπίσματος. Ως ελεύθεροι, ανώτατοι νομοθέτες δικαιούνται να ασκούν κριτική, να επιδιώκουν και να επιτυγχάνουν αλλαγές νόμων, θεσμών και κοινωνικών σχέσεων (Ranciere, 1995). Τα παραπάνω όμως προϋποθέτουν την ύπαρξη αυτόνομων κρατών που διατηρούν την εθνική τους κυριαρχία στη χάραξη εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Στη σύγχρονη πραγματικότητα, μετά την ίδρυση, τη συμμετοχή και τη δέσμευση σε κανόνες κοινωνικο-πολιτικό-οικονομικών ενώσεων – Ενωμένη Ευρώπη, NATO, επικείμενη Διατλαντική Συνθήκη Εμπορίου- τα κράτη που τις απαρτίζουν έχουν εκ προοιμίου απολέσει κομμάτια της αυτονομίας τους, αφού ως μέλη τους οι εξουσίες υπερβαίνουν το έθνος και διέπονται από αυστηρούς κανονισμούς σε υπερκείμενο επίπεδο. Το συνυφασμένο κεντρικό τραπεζικό σύστημα, οι αλληλοεξαρτώμενες χρηματοδοτήσεις, το ενιαίο νόμισμα που αντικατέστησε τα εθνικά και οι απαραίτητες ενέργειες για τη

διαφύλαξη του, αποτελούν όλα σοβαρούς περιορισμούς στη δικαιοδοσία ενός κράτους να ελέγξει αυτοδιαθέτως ζητήματα που άπτονται στο κοινωνικο-οικονομικό του πεδίο (Cerny, 1995).

Ενώ λοιπόν πριν από λίγες μόνο δεκαετίες οι πολίτες συμμετείχαν ενεργά και μαζικά στη διαμόρφωση της πολιτικής ατζέντας και απολάμβαναν μια ισχυρή δέσμη κοινωνικών δικαιωμάτων, στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα εντοπίζεται μία μεταστροφή όπου η πολιτική επιχειρείται να μετατραπεί σε κλειστή υπόθεση ολίγων. Ιδιαίτερα μετά τον απότοκο της κρίσης χρέους το 2008 και τον πολλαπλό αντίκτυπό της στην παγκόσμια οικονομία, φαίνεται πλέον πως τα κοινωνικά πράγματα ελέγχονται σε μεγάλο βαθμό από μια οικονομική και πολιτική ολιγαρχία, που έχει αποκλείσει τα λαϊκά στρώματα από την ουσιαστική χάραξη πολιτικής, βάλλει κατά των πολιτικών ισότητας και αναδιανομής του πλούτου, χειραγωγεί με διάφορους μηχανισμούς τη μάζα των πολιτών και επιδιώκει το περαιτέρω αυγάτισμα του πλούτου της και την ενίσχυση της ηγεμονικής της θέσης (Κιουπκιολής, 2006).

Αυτό το πολιτικό και κοινωνικό μίσημα ονομάζεται μετα-δημοκρατικό με την έννοια ότι διατηρεί ακόμη ζωντανά τα ίχνη της δημοκρατικής πολιτικής, κυρίως σε επίπεδο δομών – διενέργεια εκλογών, εναλλαγή κυβερνήσεων, καθολικά συνταγματικά δικαιώματα των πολιτών. Παράλληλα όμως, αίρει συστατικά στοιχεία της δημοκρατικής κοινωνίας (Mouffe, 2005), διολισθαίνοντας στη σφαίρα προδημοκρατικών και, ίσως ενίοτε μη-δημοκρατικών πολιτειών ανισότητας και ανελευθερίας, όπου η κυρίαρχη αρχή εξαντλείται στα χέρια ηγεμονικών μερίδων προνομιούχων, οι οποίοι συγκεντρώνουν τόσο τους υλικούς πόρους, όσο και την πολιτική εξουσία της κοινωνίας (Crouch, 2003).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, διατυπώνεται η θεώρηση πως ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της μετα-δημοκρατίας στον ορισμό του κοινωνικο-πολιτικού σκηνικού, έλαβε χώρα στα πλαίσια της πολύχρονης διαπραγμάτευσης της νεοεκλεγείσας ελληνικής κυβέρνησης με τους θεσμούς των δανειστών αναφορικά με τη χάραξη της πολιτικής γύρω από τη μνημονιακή λιτότητα.

B. «Πρώτη φορά Αριστερά»: Οι διδαχές μιας 7μηνης διαπραγματεύσεως και το 3^ο Μνημόνιο

Την 26^η Ιανουαρίου 2015, μία πολυσυζητημένη αλλαγή επισυμβαίνει στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Επισπευσμένες εθνικές εκλογές αναδεικνύουν ως πρώτο κόμμα τον Συνασπισμό Ριζοσπαστικής Αριστεράς, ο οποίος σχηματίζει κυβέρνηση με τους «λαϊκά» δεξιούς Ανεξάρτητους Έλληνες. Το ρήγμα του πολύχρονου δικομματισμού στη διακυβέρνηση της χώρας αποτελεί από μόνο του καινοτομία, αλλά η πρώτη δημοκρατικά εκλεγμένη αριστερή¹ κυβέρνηση της Ευρώπης βρίσκεται στο επίκεντρο της παγκόσμιας προσοχής για άλλους λόγους. Έπειτα από την επώδυνη πενταετία της κρίσης χρέους στην Ελλάδα με τη θεμελίωση των μνημονιακών δανειακών συμβάσεων, οι οποίες σχεδόν θεσμοθέτησαν τη λιτότητα ως οικονομική πολιτική, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. αναλαμβάνει την εξουσία εξαργυρώνοντας τον αντι-μνημονιακό του αγώνα με λαϊκή εντολή ανατροπής των υφεσιακών μέτρων που κάθε άλλο παρά βοήθησαν στην ανάκαμψη της εγχώριας οικονομίας. Την επομένη της εκλογής του, ξεκινάει μια μακρά πορεία διαπραγματεύσεων με τους θεσμικούς φορείς που συνέβαλλαν στις μεταρρυθμίσεις που ακολουθήθηκαν αυτά τα χρόνια και εμπλέκονται οικονομικο-πολιτικά με τα όσα θα επακολουθήσουν: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η επονομαζόμενη δηλαδή Τρόικα.

Σπάζοντας τα δεσμά με το παλιό κατεστημένο, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. επιδίδεται σε μια σκληρή, πολύμηνη μάχη διαπραγματεύσεων, γεμάτη τακτικές, πισωγυρίσματα, ελιγμούς. Θέτει ως κόκκινες –μη διαπραγματεύσιμες– γραμμές τους ακρογωνιαίους λίθους στήριξης της οικονομίας –ασφαλιστικό, εργασιακά, Φόρο Προστιθέμενης Αξίας και ιδιωτικοποιήσεις-, υπερασπίζεται τη στάση του ακόμα και στο καθεστώς οικονομικής ασφυξίας που επιβάλλουν οι δανειστές, εξαντλεί προς αυτό το σκοπό της σταθερότητας σχεδόν όλα τα κρατικά οικονομικά αποθέματα, απαράβατα θέτει επανειλημμένα το ζήτημα του χρέους ως προϋπόθεση μιας κοινής συμφωνίας,

1 Κατά βάση

απολαμβάνοντας παράλληλα τη στήριξη ενός πλειοψηφικού τμήματος² της ελληνικής κοινωνίας στο πλευρό του σχεδόν καθόλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Στην εκπνοή του χρόνου, ενόσω η στάση της Τρόικας σκληραίνει και τα «τελικά» κείμενα συμφωνιών έρχονται και παρέρχονται, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. επιλέγει να εξαντλήσει τα περιθώρια κινήσεων στα πλαίσια του δημοκρατικού πολιτεύματος θέτοντας την προτεινόμενη από τους Θεσμούς συμφωνία (25.06.15) σε δημοψήφισμα ταρακουνώντας κάπως το κατεστημένο. Δανειστές, αντιπολίτευση και συστημικά Μ.Μ.Ε. ρίχνονται με πρωτόγνωρο ζήλο σε έναν αγώνα υπεράσπισης του «Ναι» στη συμφωνία. Όμως, τη βραδιά της 5^{ης} Ιουλίου, το «Ναι» συντρίβεται. Το «Όχι» εκφράζει το 61.3% του ελληνικού λαού και καταφέρνει να συνενώσει τα πολιτικά υποκείμενα στη στέγη της αντίστασης και της διεκδίκησης του δικαιώματος μιας αξιοπρεπούς ζωής.

Παρόλη τη νωπή νίκη και την επικυριαρχία σε εσωτερικό επίπεδο, η ρητορική του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. αλλάζει τάχιστα εγκολπώνοντας συγκαταβάσεις και διάθεση για συναινέσεις που υπερβαίνουν κατά πολύ τις προηγούμενες. Οι εξελίξεις ραγδαίες: μέσα σε κάτι περισσότερο από ένα δεκαήμερο, η σκληρή μάχη της ελληνικής κυβέρνησης μετατρέπεται σε άτακτη ήττα, αφού τα ξημερώματα της 14^{ης} Ιουλίου βρίσκουν τον Έλληνα πρωθυπουργό να υπογράφει το 3^ο Μνημόνιο λιτότητας για τη χώρα, υποχωρώντας σε κάθε αίτημα των δανειστών. Σύντομα, προκηρύσσει εκ νέου εθνικές εκλογές, κρίνοντας πως το αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης αντιβαίνει στη λαϊκή εντολή που έλαβε λίγους μήνες πριν, όταν ανέλαβε την εξουσία. Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. διασπάται³ αλλά καταφέρνει να ξανακερδίσει τις εκλογές της 20^{ης} Σεπτεμβρίου – μάλιστα, με σχεδόν ίδια ποσοστά με αυτά του Ιανουαρίου – και να σχηματίσει εκ νέου κυβέρνηση με τους Ανεξάρτητους Έλληνες.

Τα σαστισμένα «Μα τι συνέβη;» μας καλούν να αναρωτηθούμε εάν η δίοδος της διαλεκτικής, και κατ' επέκταση του κοινοβουλευτισμού, αποτελούν μία πλάνη,

² Τμήματος που υπερβαίνει κατά πολύ το εκλογικό του ποσοστό στην αναμέτρηση του Ιανουαρίου.

³ Η συνιστώσα της «Αριστερής Πλατφόρμας (ή Αριστερού Ρεύματος) αποχωρεί και σχηματίζει νέο πολιτικό φορέα: τη Λαϊκή Ενότητα. Παράλληλα, και άλλες συνιστώσες (π.χ. ΚΟΕ) και μεμονωμένα στελέχη αποχωρούν, χωρίς να προσχωρούν στο προσκήνιο της πολιτικής.

τονίζοντας παράλληλα ξεκάθαρα και σε όλους τους τόνους, ότι το πρόβλημα που προσεγγίζεται δεν αφορά στην αμφισβήτηση της δημοκρατίας ως βέλτιστου πολιτεύματος, αλλά στον τρόπο που η δημοκρατία τείνει να εφαρμόζεται σε έθνη-κράτη τα οποία δεν είναι οικονομικά κυρίαρχα. Διατυπώνουμε λοιπόν πως μάλλον συνιστούσε πλάνη η θεώρηση πως η όποια διαπραγμάτευση σε στέρεες βάσεις θα απέφερε καρπούς για το λαό, ήταν πλάνη τα ψήγματα λαϊκής κυριαρχίας και αυτοδιάθεσης μέσω των επισφραγισμένων δημοκρατικών διαδικασιών των εκλογών κυβερνήσεων και των άλλοτε δεσμευτικών δημοψηφισμάτων, αποτέλεσε πλάνη πως ο δρόμος της αλλαγής προέρχεται από την παρουσίαση εναλλακτικών προγραμμάτων και τη στήριξη κυβερνήσεων που δεσμεύονται να τα υλοποιήσουν. Διότι, στην παγιωμένη νεοφιλελεύθερη στροφή πολιτικής στην Ευρώπη⁴ και στην ανάγκη διαφύλαξης της ηγεμονίας του κεφαλαίου, επιτρέπεται μονάχα παραδειγματική ποσοτική χαλάρωση στις «υπάκουες» οικονομίες, ενώ κάθε άλλη προσπάθεια αλλαγής πλεύσης κατατροπώνεται από το σύστημα.

Γ. Η επόμενη μέρα: Οι διαφαινόμενες επικρατούσες συνθήκες των πολιτικών υποκειμένων

Εύλογα, δε συμερίζονται όλοι την παραπάνω θεώρηση για την εξέλιξη των πραγμάτων. Υπάρχει μία μερίδα του κόσμου που κρίνει πως η ελληνική κυβέρνηση έφερε το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα δεδομένων των παρουσών συνθηκών, επιτονίζουν τη σημασία που έχει το ότι κατάφερε να διατηρήσει την εξουσία όταν όλοι ήθελαν να την ανατρέψουν και προσδοκούν ότι, παρόλο που υπάρχει ρητή δέσμευση απαρέγκλιτης εφαρμογής των μνημονιακών κανόνων, αυτό θα γίνει με ένα πιο «ανθρώπινο», αριστερό πρόσημο. Αν και όσο περνούν οι μέρες διακυβέρνησης και οι ψηφίσεις νομοσχεδίων το «ανθρώπινο προσωπείο» των περιθωρίων που αφήνει το μνημόνιο καταρρέει, αυτή η μερίδα του κόσμου επιμένει πως ακολουθήθηκε η καλύτερη λύση για τη δεδομένη στιγμή και πως όταν οι συσχετισμοί δυνάμεων στην Ευρώπη θα αλλάξουν⁵, τότε θα έχει ανοίξει το πεδίο για ευρείες διεκδικήσεις προς

4 Και όχι μόνο, με την επικείμενη συμφωνία TTIP.

5 Αναφερόμενοι στην ενδεχόμενη νίκη των Podemos στις Ισπανικές εκλογές (που τελικά δεν τα κατάφεραν έπειτα από δύο συνεχόμενες εκλογικές αναμετρήσεις), την τελική συμφωνία

την ευημερία του λαού. Για την ερμηνεία της στάσης της ομάδας αυτής θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε στρατηγικές επίλυσης της γνωστικής ασυμφωνίας (Festinger, 1957), καθώς θέσφατα της αριστεράς καταρρακώθηκαν στη σύναψη μιας νέας, επονειδιστής δανειακής σύμβασης αλλά και στη σαρωτική δύναμη της συναίνεσης σε επίπεδο ηγεμονίας ταυτότητας, αφού τα άτομα επιθυμούν διακαώς να διατηρήσουν την υπερκείμενη ταυτότητα του Ευρωπαίου πολίτη (Simon & Oakes, 2006). Επιπρόσθετα, ίσως αποβούν βοηθητικά τα πρόσφατα ευρήματα που προέκυψαν από το πεδίο μελέτης των δυσεπίλυτων συγκρούσεων σχετικά με τα διαφορούμενα αποτελέσματα του παράγοντα «ελπίδα». Η «Ελπίδα» και η έλευσή της πρωτοστάτησαν στις προεκλογικές καμπάνιες του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. και ενώ στην καθομιλουμένη η λέξη εννοιολογικά φέρει αδιαμφισβήτητα θετική χροιά, οι έρευνες των Cohen - Chen et al. (2015) αναδεικνύουν τον Πανδώρειό της χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, φάνηκε πως η εμφύσηση ελπίδας χάριν μιας πολυαναμενόμενης συμφιλίωσης, ενδέχεται να φέρει απρόσμενα αποτελέσματα. Στα πλαίσια μιας σύγκρουσης που φαίνεται σταθερή και οι διαπραγματεύσεις μάταιες, έστω μικρές αλλαγές που προδίδουν συνεννόηση και κατανόηση μεταξύ των δύο πλευρών προσδίδουν στο σύστημα την πεποίθηση ενός μεταβαλλόμενου κόσμου, στον οποίο υπάρχουν περιθώρια για καλύτερες της κατάστασης. Όταν στα άτομα ενσταλαχτούν οι πεποιθήσεις ότι ο κόσμος αρχίζει να μεταβάλλεται, αυτό καλλιεργεί συναισθήματα ελπίδας ότι η μεταβολή θα φέρει ένα βέλτιο αποτέλεσμα για την ομάδα. Η παγίδα όμως έγκειται πως, στο όνομα της συμφιλίωσης και των αναγκαίων υποχωρήσεων για την επίτευξή της, τα άτομα μοιάζουν διατεθειμένα να παραχωρήσουν κεκτημένα που δε θα παραχωρούσαν σε άλλη περίπτωση και τείνουν να υποχωρούν στη διεκδίκησή τους σε τομείς που μάλλον θα έπρεπε να τους διαφυλάξουν. Προσιδιάζοντας έτσι στο συγκεκριμένο τμήμα των κοινωνικών δραστηρίων, όπου για χάρη της συμφωνίας που έβγαλε τη χώρα από τον οικονομικό

για σχηματισμό κυβέρνησης από Σοσιαλιστές, Αριστερό Μπλοκ και Κουμμουνιστές στην Πορτογαλία και το νέο ρεύμα που δίνει η ανάληψη της προεδρίας των Εργατικών στη Βρετανία από τον Κόρμπιν Τ. (παρόλο την αμφισβήτηση που δέχτηκε η παρουσία του, μετά το μη αναμενόμενο αποτέλεσμα του Βρετανικού δημοψηφίσματος).

στραγγαλισμό⁶ και εν αναμονή των εξελίξεων του μεταβαλλόμενο ευρωπαϊκού κόσμου, δικαιολογεί τις παραχωρήσεις που ειδάλλως θα στηλίτευε.

Από την άλλη, συναντάμε μία μερίδα του κόσμου για την οποία το σοκ της απογοήτευσης λειτούργησε παραλυτικά. Αδειασμένοι από ελπίδα αλλαγής της κατάστασης, έχοντας επενδύσει –ίσως και παλέψει- προηγουμένως με στόχο την ανατροπή, τα άτομα αυτά μοιάζουν να καταθέτουν τα όπλα μετά την ήττα. Σκεπτόμενοι ίσως ότι αφού δεν τα κατάφερε η συγκεκριμένη κυβέρνηση⁷, δεν θα τα καταφέρει κανείς. Πιθανολογείται πως η πλειοψηφία αυτών απαντάται στο μεγάλο ποσοστό αποχής από τις εθνικές εκλογές του Σεπτεμβρίου, καθώς ενσαρκώνουν το «Τι νόημα έχει πια;». Η ομάδα αυτή θυμίζει κάπως τα πειράματα του Seligman (1975) πάνω στο φαινόμενο της μαθημένης αβοηθησίας. Όπως και στην πειραματική διαδικασία, οι σκύλοι που, όποια δράση κι αν εκδήλωναν, δεν κατάφεραν με κανένα τρόπο να τερματίσουν το αρνητικά ενισχυτικό ηλεκτροσόκ, «λούφαξαν» μετά από αλλεπάλληλες προσπάθειες σε μια γωνία, δεχόμενοι πλέον παθητικά τον ηλεκτρισμό, έτσι και οι πολίτες φαίνεται να εγκαταλείπουν τον αγώνα αφού όλες οι δράσεις τους – η καταβράθρωση του δικομματισμού, οι πορείες, οι απεργίες, οι συλλογικότητες, οι δομές κλπ.- δεν κατάφεραν να τερματίσουν τα μνημονιακά δεινά. Το ίδιο μοτίβο στάσης ανέκυψε και στα ευρήματα του πειράματος των φυλακισμένων του BBC όταν το σύστημα «κοινής ωφέλειας» διαχείρισης της φυλακής, η «κομμούνα» όπως την ονόμασαν οι ίδιοι, κατέρρευσε, διευκολύνοντας κατά αυτόν τον τρόπο το πέρασμα σε ένα αυταρχικό σχήμα διακυβέρνησης της εγκατάστασης (Reicher & Haslam, 2006). Το αξιοσημείωτο γεγονός για τους ερευνητές ήταν πως οι συμμετέχοντες που είχαν παλέψει περισσότερο για να εγκαθιδρύσουν την κομμούνα, όταν αυτή άρχισε να αμφισβητείται πρακτικά, αλλά και όταν τελικά ανατράπηκε, καθόλου αντίσταση δεν έφεραν σε εκείνους που σφετερίστηκαν ξανά την εξουσία. Όπως χαρακτηριστικά διατύπωσαν οι μελετητές: «Δεν είναι μόνο πως είναι απρόθυμοι να παλέψουν για τη Δημοκρατία. Είναι σαν η ίδια η πίστη τους στη Δημοκρατία να ξεφτίζει». Είναι, βάσει ιστορικού, μαθημένα αβοήθητοι (Μέλλον, 2007).

6 Και που, όπως υποστηρίζουν είναι σε σημεία καλύτερη από τις προηγούμενες συμφωνίες.

7Που δε δεσμευόταν από γεγονότα διαπλοκής, διαφθοράς και ξεκίνησε με προτάγματα και προγράμματα ριζοσπαστικά

Στον αντίποδα των παραπάνω τμημάτων των πολιτών, όπου κυριαρχεί η φυσικοποιημένη αποδοχή των κλειστών συστημάτων πολιτικής και οικονομίας, βρίσκονται εκείνοι όσοι φλερτάρουν με το συμπέρασμα πως ο κοινοβουλευτισμός-όπως αυτός εφαρμόζεται σε μία μεταδημοκρατική υπερχρεωμένη οικονομικά κοινωνία- είναι μία πλάνη μία πλάνη που όμως κατέρρευσε υπό το βάρος των τελευταίων εξελίξεων. Η άτακτη συνθηκολόγηση της ελληνικής κυβέρνησης, όπως αυτή σηματοδοτήθηκε με την υπογραφή του Μνημονίου 3, επισφράγισε το οριστικό γκρέμισμα κάθε ελπίδας αλλαγής της κατάστασης, βυθίζοντας τη χώρα σε επιπρόσθετα έτη ύφεσης. Κάθε σχισμή προσδοκίας βελτίωσης θρυμματίστηκε, όπως θρυμματίστηκαν και οι ψευδαισθήσεις για μία «Ευρώπη των λαών», μία Ευρωπαϊκή Ένωση όπου όλα τα κράτη μέλη είναι ισότιμα και δεν υπάρχουν πολίτες «δεύτερης», κατώτερης ταυτότητας. Αυτός ο αποκλεισμός των Ελλήνων από το «ευρωπαϊκό κεκτημένο ευημερίας», δύναται ίσως να παρομοιαστεί με την συνθήκη ολότελου κλεισίματος των διομαδικών ορίων στη ρύθμιση της ανελιξιακής πλάνης (Wright, 1999). Οι διαπραγματεύσεις, οι κυβερνήσεις, η διαλεκτική, τα κοινοβούλια απονομιμοποιούνται ως διαδικασίες που μπορούν να συνεισφέρουν στη διεκδίκηση, ενώ η στροφή του ΣΥ.ΡΙΖ.Α μάλλον επιβεβαιώνει το φαύλο κύκλο διαιώνισης του συστήματος προς όφελος των κερδοφόρων αγορών και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Όταν όμως τα όρια μεταξύ των προνομιούχων και μη, κλείνουν, τότε οι πολίτες συνειδητοποιούν την κατάφωρη αδικία που υφίστανται ως ομάδα και στρέφονται στη μοναδική βιώσιμη εναλλακτική τους: τη συλλογική δράση.

Να επισημανθεί πως, παρόλο που στη βιβλιογραφία της μεταδημοκρατίας, οι θεωρητικοί τελικά καταλήγουν να διακρίνουν ως μόνη λύση τα ίδια τα συστατικά στοιχεία της κοινωνίας που κατέκριναν, δηλαδή την τιθάσευση του καπιταλισμού (Mouffe, 2000) και τη δημοκρατική εποπτεία των δραστηριοτήτων των καπιταλιστικών εταιρειών/ οργανισμών (Crouch, 2003), διατυπώνεται η υπόθεση πως τα δρώμενα του κοινωνικοπολιτικού σκηνικού την τελευταία πυκνή δεκαετία οδήγησαν τμήματα του πληθυσμού σε τέτοιο βαθμό απονομιμοποίησης του συστήματος, ώστε να κινητοποιούνται προς την βαθιά αλλαγή του, και όχι μονάχα σε μια καλύτερη διαχείρισή του.

Βέβαια, οι στρατηγικές οργάνωσης και διαχείρισης της επόμενης μέρας δεν είναι ίδιες για όλους, καθώς διαφέρουν οι παγιωμένες παραδοχές δικαιολόγησης του συστήματος (Dirilen – Gumus, 2011, Blasi & Jost, 2006). Αναμένεται πως, σύμφωνα

με την τροφοδότηση νοηματοδοτήσεων γύρω από τη δομή και τις αιτίες κατάρρευσης του συστήματος (και κατά επέκταση, της πλάνης), θα αναδυθούν συλλογικές ταυτότητες που θα προσανατολίζουν τα υποκείμενα σε ανάλογες δράσεις και στρατηγικές (Jost et al. 2011).

Βάσει των παραπάνω και στηριζόμενοι στην άνοδο του ακροδεξιού, εθνικιστικού λόγου (συνήθης αντίκτυπος σε περιόδους οικονομικών κρίσεων, Sinclair, 1976), όπως αποτυπώνεται και στη θεμελίωση της εκλογικής αντιπροσώπευσης αυτού μέσω του φασιστικού μορφώματος της Χρυσής Αυγής, υποθέτουμε ότι ένα τμήμα των κοινωνικών υποκειμένων θα κινητοποιηθεί προς την «κάθαρση» της κοινωνικοπολιτικής σκηνής, αναγάγοντας τη διαφθορά, το ρημαγμένο, σάπιο σύστημα ασυδοσιών, διαπλεκόμενων συμφερόντων και εκμεταλλευτών του Δημοσίου ως αιτίες της κατάρρευσης. Το παράδοξο με αυτήν την ομάδα έγκειται στο ότι δεν εκλαμβάνει τον καπιταλισμό ως πρόβλημα, αλλά τον *τρόπο* που ο καπιταλισμός εφαρμόστηκε, εκμαυλιζόμενος από τη διαπλοκή. Δίχως να εντοπίζουν τις δομικές ανισότητες που αναπαράγονται μέσω των δεδομένων ρυθμίσεων, εμφανίζονται σαν «προδομένοι από το σύστημα». Ενώ οι ίδιοι είχαν τα μέσα και τα προσόντα να κατακτήσουν ένα βιοτικό επίπεδο ευημερίας, κάποιοι Άλλοι διαστρέβλωσαν τις δομές και αλλοίωσαν το αποτέλεσμα (Crouch, 2003). Οι Άλλοι (συνήθως, εύκολοι στόχοι και εξιλαστήρια θύματα: μετανάστες, εθνοτικές μειονότητες, ξένες χώρες, Δημόσιοι υπάλληλοι, ευπαθείς ψυχολογιοποιημένες κοινωνικές ομάδες) δεν μπορούν να ενταχθούν σε πολιτικές γραμμές αντιπαράθεσης ή να εκληφθούν ως αγωνιστικά υποκείμενα που διεκδικούν με τη σειρά τους δικαιώματα. Γίνονται εύκολα ένας εχθρός που επιδιώκεται να εξαλειφθεί, ιδίως όταν παρουσιάζονται ως η αιτία των κοινωνικών δυσαρμονιών (Mouffe, 2005).

Στον αντίποδα, εκείνοι που αντιμετωπίζουν τη διαφθορά ως ένα αναπόσπαστο υπο-προϊόν του καπιταλιστικού συστήματος, ίσως κρίνουν πως η αιτία κατάρρευσης έγκειται στην ίδια τη δομή της οικονομίας και στη νεοφιλελεύθερη στροφή που διακατέχει την πολιτική της Ευρώπης. Αναμένεται ότι τα άτομα αυτά αντιλαμβάνονται ως υπαιτίους της κατάστασης το καπιταλιστικό μοντέλο και το αξιακό φορτίο που κουβαλούν τους υπαγορεύει αναλύσεις και δράσεις προς άλλη κατεύθυνση, και δη, προς την κατεύθυνση της ριζικής αλλαγής. Αναμένουμε τη

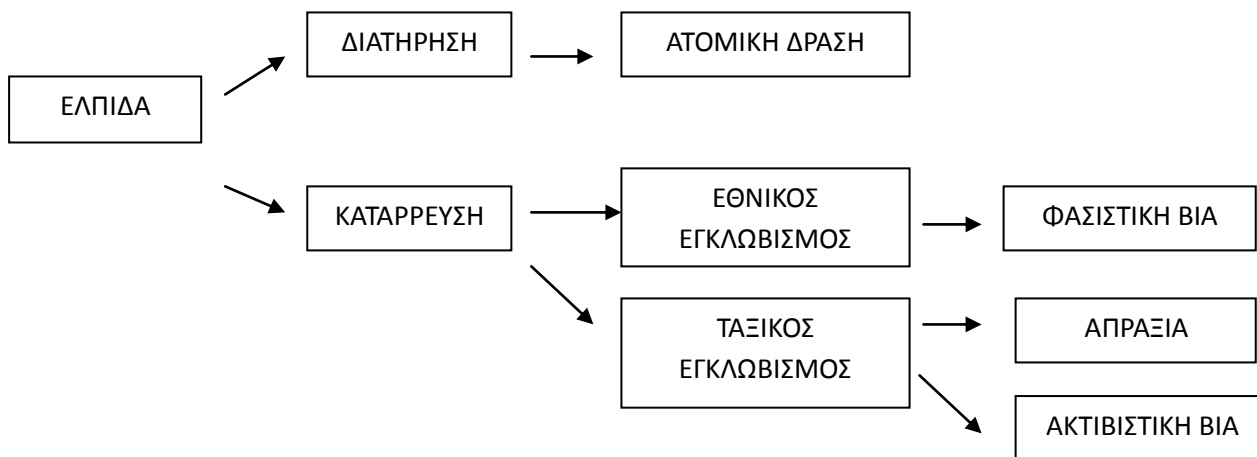
συσπείρωσή τους γύρω από την ταυτότητα της «ετοιμότητας για δράση»⁸ με ταξικό πρόσημο (Bruckner & Ciccone, 2011), καθώς ενδέχεται να κρίνουν ότι οι συνθήκες είναι ώριμες για πέρασμα στη λαϊκή εξέγερση (Boswell & Dixon, 1993). Η καπιταλιστική βαρβαρότητα αναγάγει ως πρωτεύουσα την ταξική συνείδηση των κοινωνικών υποκειμένων και είναι πλέον σε θέση να εκμεταλλευτούν την απονομιμοποίηση του συστήματος προτάσσοντας τα αφηγήματα που υποστήριζαν ως αλήθειες: τη μη βιωσιμότητα του καπιταλισμού και την τάση του να παράγει συνεχώς κρίσεις (Todd, 2005). Μάλιστα, κατά τη μαρξιστική ιδεολογία (Marx, 1867), σε περιόδους οικονομικής κατάρρευσης, όπως αυτή που διανύεται, η όξυνση της ταξικότητας μεταξύ των προνομιούχων και αυτών που δεν έχουν πρόσβαση στους πόρους είναι τέτοια, που επιτρέπει στους agents της ομάδας να διαχύσουν τα προτάγματα της συλλογικής αυτής ταυτότητας και να κινητοποιήσουν τα άτομα σε δράσεις διεκδίκησης και ανατροπής της καθεστηκυίας τάξης. Αναμένουμε λοιπόν να λειτουργήσουν ως «επιτηδευματίες ταυτότητας» αναδεικνύοντας την προδηλότητα της κρίσιμης κατάστασης και επιστρατεύοντας επιτυχώς την ικανότητα δράσης των πολιτικών υποκειμένων (Reicher & Hopkins, 2001).

Βάσει των παραπάνω, επιχειρείται η δόμηση ενός μεθοδολογικού μοντέλου που προσπαθεί να ξεδιαλύνει τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών που μεσολαβούν ανάμεσα από τη νοηματοδότηση δύο εκ των βασικών πυλώνων των σύγχρονων φιλελεύθερων κοινωνιών, δηλαδή της ελπίδας και της δημοκρατίας, και των τελικών αποτελεσμάτων εκδήλωσης δράσης από μεριάς των κοινωνικών υποκειμένων: δράσεις ατομικής μορφής, φασιστική ή ακτιβιστική βία και απραξία, όπως όλα απαντώνται στην ελληνική κοινωνία στον απόηχο των τελευταίων κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων.

8 Στη βιβλιογραφία, «window of opportunity».

Δ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ – ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1. ΕΛΠΙΔΑ

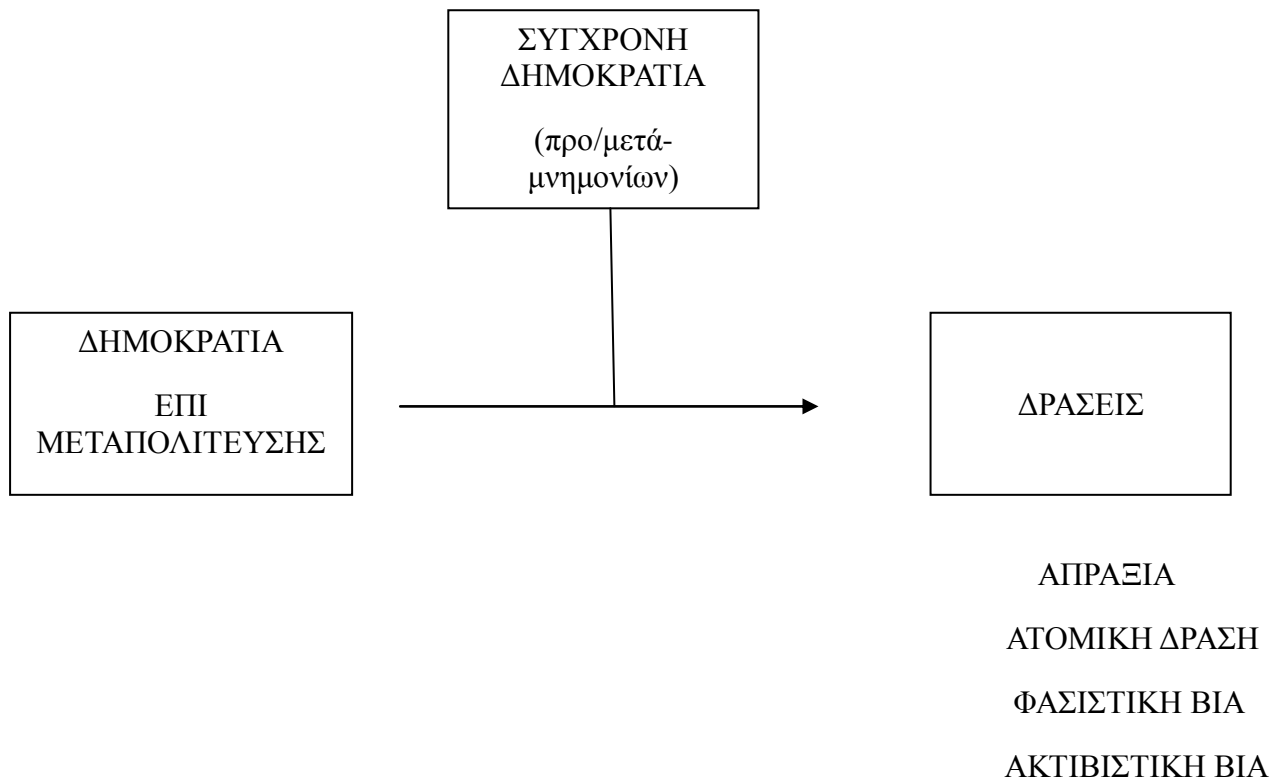
Καταρχάς διατυπώθηκε ως ερευνητική υπόθεση πως τα κοινωνικά υποκείμενα που διατηρούν την ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο υπό τις τρέχουσες συνθήκες, θα τείνουν περισσότερο προς την εκδήλωση ατομικών δράσεων. Αφ' ης στιγμής η προσλαμβανόμενη οπτική τους για τον κόσμο δεν έχει διαρραγεί από τη ματαιώση μιας ελπιδοφόρας κατάστασης και εξακολουθεί να υπάρχει η πεποίθηση για συνεχόμενες διεργασίες σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο, αναμένεται ο προσανατολισμός σε δράσεις που βελτιώνουν την ατομική θέση – αφού η θέση της ομάδας είναι αντικείμενο διαπραγματεύσεων υψηλού επιπέδου στα πλαίσια διαχείρισης της δυσεπίλυτης σύγκρουσης.

Από την άλλη, για τη μερίδα εκείνη των κοινωνικών δραστών στους οποίους η ελπίδα κατέρρευσε διατυπώθηκαν δύο υποθέσεις. Όσοι μετά την καταρράκωση της ελπίδας, ερμηνεύουν τη θέση στην οποία περιέρχονται ως «ταξικό εγκλωβισμό», ενδέχεται είτε να αφεθούν στην απραξία, είτε να εμπλακούν σε βίαια ακτιβιστικές δράσεις. Τόσο ο αντιμνημονιακός αγώνας των τελευταίων ετών, όσο και η μακρά περίοδος της διαπραγμάτευσης είχαν ταξικό πρόσημο και προτάγματα της πάλης των τάξεων. Ο κόσμος της εργασίας, το ενεργό κοινωνικό κεφάλαιο, τα κατώτερα στρώματα που επλήγησαν κατά κόρον, η φτωχοποιημένη πρώην «μεσαία τάξη», συμμετείχαν καθοριστικά στην ανατροπή του παλαιού καθεστώτος και στην εγκαθίδρυση του

νέου. Όταν η ελπίδα για αλλαγή καταβαράθρωνεται, η πρότερη συλλογική δράση μοιάζει μάταιη και ακυρωμένη, τα όνειρα για βελτίωση της θέσης της ομάδας εκλείπουν και αντικαθίστανται με τη συνειδητοποίηση της στασιμότητας και παγίωσης των πολιτικών που συστηματικά θίγουν τους μη προνομιούχους. Συνεπώς, όταν έπειτα από τόσους αγώνες, η τάξη φαίνεται εγκλωβισμένη στο ίδιο μέλλον, η ίδια η συλλογική δράση χάνει κομμάτι της αποτελεσματικότητας της και η κοινωνική ομάδα αφήνεται στην απραξία. Όμως, δεν αποκλείεται μερίδα των κοινωνικών αγωνιστών να εντείνει τις προσπάθειες της για ανατροπή, όχι όμως πλέον με κανονιστικά- συστημικά μέσα (καθώς η ελπίδα για αλλαγή μέσω αυτών των διόδων έχει πια εξαλειφθεί), αλλά στρεφόμενοι στην εναλλακτική της μη κανονιστικής, βίαιης δράσης ως ανταπάντηση στη βιαιότητα του εγκλωβισμού σε ένα μέλλον δίχως προοπτική.

Βεβαίως, οι μνημονιακές πρακτικές δεν ερμηνεύονταν καθολικά σε ταξική βάση. Για τα υποκείμενα εκείνα, που το δόγμα της λιτότητας και οι σκληρές δημοσιονομικές προσαρμογές θεωρήθηκαν προσπάθεια εξόντωσης σε εθνικό επίπεδο, η κατάρρευση της ελπίδας θα οδηγεί μάλλον σε «εθνικό εγκλωβισμό». Όσοι πίστευαν πως ο απώτερος στόχος διαχείρισης της κρίσης ήταν συγκεκριμένα το ελληνικό στοιχείο, θα αντιλαμβάνονταν με αυτή τη μεταστροφή, πως η κατάστασή τους ως *Έλληνες* δεν αλλάζει πια. Το περιεχόμενο της ανάλυσης του εγκλωβισμού, βασισμένο σε παραδοχές του εθνικιστικού λόγου θα αυξάνει τις πιθανότητες εκδήλωσης φασιστικών δράσεων.

2. . ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Όσον αφορά στον παράγοντα «Δημοκρατία», διατυπώθηκε η υπόθεση πως η αντίληψη των κοινωνικών υποκειμένων αναφορικά με τη χροιά της δημοκρατίας στα χρόνια της μεταπολίτευσης, σε συνδυασμό με τις κρίσεις τους για τον τρόπο που οι υφιστάμενες πολιτικές λιτότητας επηρέασαν το βαθμό δημοκρατικότητας του σύγχρονου πολιτεύματος, θα καθόριζαν τις τάσεις τους προς δράση στο κοινωνικό πεδίο (απραξία, ατομικές δράσεις, φασιστική βία, ακτιβιστική βία).

Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται πως εκείνοι που ούτως ή άλλως θεωρούσαν πως το πολίτευμα στη μεταπολίτευση ήταν κατ'επίφαση δημοκρατικό, δε θα διαφέρουν στην αξιολόγηση του επιπέδου σημερινής δημοκρατίας. Θα διαφέρουν ωστόσο, ως προς τη θεώρηση εναλλακτικής και κατ'επέκταση, στις αναμενόμενες δράσεις: οι μεν που έκριναν πως η Δημοκρατία δε διασφαλίζει την κοινωνία από το χάος και την αναρχία και υποστηρίζουν μάλλον την επιτυχία περισσότερο ολοκληρωτικών συστημάτων στη διαχείριση της Πολιτείας, θα τείνουν στη φασιστική βία, ενώ οι δε, που αναγνώριζαν ήδη τους περιορισμούς στον τρόπο πραγμάτωσης της δημοκρατίας στα όρια του αστικού κράτους, θα αναμένεται να τείνουν προς την εκδήλωση ακτιβιστικής βίας.

Αντίθετα, όσοι πίστευαν στη δημοκρατικότητα του πολιτεύματος στα χρόνια της μεταπολίτευσης, θα εμφανίζουν λογικά και τις εντονότερες διαφορές στα επίπεδα αντίληψης της σημερινής δημοκρατίας, δεδομένης της διαμεσολάβησης του μνημονιακού αντίκτυπου.

Τα άτομα εκείνα που διατηρούν την πεποίθηση πως η κοινωνική και πολιτική ζωή του τόπου εξακολουθεί να βασίζεται σε δημοκρατικές αρχές και να διέπεται από δημοκρατικές διαδικασίες, εκείνοι δηλαδή που αξιολογούν τα σύγχρονα επίπεδα δημοκρατίας ανεπηρέαστο ή και βελτιωμένο λόγω της επιτροπείας, θα εμφανίζουν μια κάποιου είδους συναίνεση στην έκβαση των γεγονότων – αφ' ης στιγμής τα γεγονότα αυτά διαδραματίζονται σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο – και πιθανότατα θα τείνουν προς την εκδήλωση, όχι συλλογικών ριζοσπαστικών δράσεων που να στοχεύουν στην αλλαγή, αλλά σε δράσεις ατομικής μορφής.

Στον αντίποδα, τοποθετείται η μερίδα εκείνη του κοινωνικού κεφαλαίου στην οποία εντάθηκε η συνειδητοποίηση της βαθιάς πληγής των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στη δημοκρατία, με κορωνίδα τη μεταστροφή και σχεδόν ακύρωση του αποτελέσματος

του δημοψηφίσματος της 5^{ης} Ιουλίου, όσοι δηλαδή αξιολογούν τα σημερινά επίπεδα δημοκρατίας ως πολύ χειρότερα ως αποτέλεσμα των μνημονιακών πρακτικών. Βάσει του ίδιου σκεπτικού που παρουσιάστηκε νωρίτερα, οι κοινωνικοί δράστες αναμένεται, βάσει των νοηματοδοτήσεων τους, να επιδοθούν είτε σε φασιστική βία, είτε σε ακτιβιστική βία.

Τέλος, αναφέρεται πως εκείνοι που αξιολογούν πως η σύγχρονη Δημοκρατία είναι σε γενικές γραμμές, λίγο μόνο χειρότερη από ό,τι επικρατούσε κατά το παρελθόν, αναμένεται να οδηγούνται προς την απραξία, αφού η ερμηνεία τους για μικρή μόνο απόκλιση στη δημοκρατική αρχή, παρόλο που είναι πιθανό να τους προξενεί απογοήτευση, είναι αμφίβολο αν τους παρέχει τις αναγκαία κίνητρα για συλλογική δράση.

Κεφάλαιο 2 . ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Δείγμα και διαδικασία

Στα πλαίσια της έρευνας συνελέγησαν με ευκαιριακή δειγματοληψία 306 ερωτηματολόγια (N=306), την περίοδο Μαρτίου – Μαΐου 2016 στην Αθήνα, Αττικής. Το δείγμα, το οποίο συμπλήρωσε όλες τις κλίμακες, όπως αυτές θα περιγραφούν στη συνέχεια, αποτελούνταν από 174 γυναίκες, 131 άνδρες και 1 φύλο μη προσδιοριζόμενο, ενώ ο Μέσος Όρος ηλικίας ήταν τα 39.09 έτη (T= 15.74, με εύρος 18 -82). Στα υποκείμενα καθίστατο σαφές πως ήταν αναγκαίο να απαντηθούν όλες οι ερωτήσεις ανεξαιρέτως, ενώ κανένα ανταποδοτικό κίνητρο δεν παρεχόταν για συμμετοχή στην έρευνα.

Μετρήσεις

Για τις ανάγκες διερεύνησης της προβληματικής με όσο το δυνατόν περιεκτικότερο και πιο ολοκληρωμένο τρόπο, χρησιμοποιήθηκε πληθώρα παραγόντων. Ορισμένοι από τους παράγοντες βασίζονται ή και προέρχονται από κλίμακες άλλων ερευνών, όμως υπήρξε και η ανάγκη κατασκευής κλιμάκων έπειτα από ενδελεχή εξέταση και ανασκόπηση της βιβλιογραφίας της κοινωνικής και πολιτικής ψυχολογίας, των πολιτικών επιστημών, της κοινωνιολογίας. Η πλήρης απεικόνιση των κλιμάκων είναι διαθέσιμη στο Παράρτημα.

- ***Μεταβαλλόμενος Κόσμος***

Η κλίμακα βασίστηκε στις πρόσφατες έρευνες των Cohen – Chen et al. (2015) και αφορά στον εντοπισμό των πεποιθήσεων των ατόμων ότι κόσμος αλλάζει και οι επικρατούσες συνθήκες (κατά συνέπεια, και οι σχέσεις εξουσίας) βρίσκονται υπό μεταβολή. Η κλίμακα συνίσταται σε 4 ερωτήσεις ($\alpha = 0.754$) και προσαρμόστηκε προκειμένου να ταιριάζει στα ελληνικά τεκταινόμενα (π.χ. « Ο κόσμος λειτουργεί βάσει μιας καθεστηκίας τάξης και δεν μπορεί να γίνει τίποτα προκειμένου να αλλάξει» και «Καλύτερα θα ήταν η Ελλάδα να εγκαταλείψει την προσπάθεια βελτίωσης της θέσης της, αφού οι συνθήκες δεν μπορούν να αλλάξουν»). Οι συμμετέχοντες δήλωναν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε 7βάθμια κλίμακα (1= Διαφωνώ απόλυτα, 7= Συμφωνώ απόλυτα).

- **Ελπίδα**

Η κλίμακα επίσης βασίστηκε στις πρόσφατες έρευνες των Cohen – Chen et al. (2015) και αφορά στη διατήρηση μιας ελπιδοφόρας οπτικής αναφορικά με τη θέση της χώρας μελλοντικά. Και αυτή προσαρμόστηκε για να ανταποκρίνεται στα δεδομένα του ελληνικού γίνεσθαι, ενώ αποτελείται από 5 στοιχεία ($\alpha = 0.694$) και παραδειγματικά αναφέρεται: «Τρέφω ελπίδες αναφορικά με μία θετική έκβαση στις σχέσεις Ελλάδας – Ευρωπαϊκής Ένωσης». Οι τοποθετήσεις λάμβαναν χώρα σε μία 7βάθμια κλίμακα μεταξύ της απόλυτης διαφωνίας (1) και της απόλυτης συμφωνίας (7).

- **Ματαιώση Ελπίδας**

Η συγκεκριμένη κλίμακα κατασκευάστηκε ώστε να αξιολογηθεί επαρκώς η κατάρρευση της ελπίδας για το μέλλον της χώρας και συνίσταται σε 7 ερωτήσεις ($\alpha = 0.711$), όπως « Οι κοινωνικοί αγώνες των Ελλήνων πολιτών με αίτημα την αλλαγή πολιτικής ήταν εξαρχής καταδικασμένοι» και «Ηλπίζα πως η νέα κυβέρνηση θα έφερνα σαρωτικές αλλαγές αλλά δεν το πιστεύω πια». Οι απαντήσεις δίνονταν σε 7βάθμια κλίμακα (1= Συμφωνώ απόλυτα, 7= Διαφωνώ απόλυτα).

- **Συναίνεση**

Η κλίμακα αυτή κατασκευάστηκε για τις ανάγκες της έρευνας με σκοπό να εξεταστεί η τυχόν συναίνεση των συμμετεχόντων στις πολιτικές και τις εξελίξεις που πραγματώθηκαν το δεδομένο χρονικό διάστημα. Αποτελείται από 7 ερωτήσεις, όπου η ανάλυση παραγόντων κατηγοριοποίησε σε 2 παράγοντες: τον *παράγοντα συμφωνία* (π.χ. «Η υπογραφή του 3^{ου} Μνημονίου αποτελούσε μονόδρομο τη δεδομένη στιγμή») και τον *παράγοντα κόστος* (π.χ. «Το κόστος συμφωνίας με τους Θεσμούς ήταν μεγαλύτερο από το κόστος μιας σύγκρουσης μαζί τους»). Οι συμμετέχοντες δήλωναν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε 7βάθμια κλίμακα (1= Διαφωνώ απόλυτα, 7= Συμφωνώ απόλυτα).

- **Εγκλωβισμός**

Προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσον τα κοινωνικά υποκείμενα αισθάνονται παγιδευμένα στην κατάσταση στην οποία βρίσκονται, κατασκευάστηκε η κλίμακα

του εγκλωβισμού, με δύο παράγοντες: τον *ταξικό εγκλωβισμό* ($\alpha = 0.808$) που αποτελούνταν από 4 λήμματα (π.χ. « Η οικονομική κρίση με στοχεύει λόγω της ταξικής μου θέσης»), και τον *εθνικό εγκλωβισμό* ($\alpha = 0.749$), ο οποίος επίσης αποτελούνταν από 4 λήμματα (π.χ. « Ως Έλληνας, νιώθω εγκλωβισμένος σε μία χώρα που καταρρέει»). Οι τοποθετήσεις λάμβαναν χώρα σε μία 7βάθμια κλίμακα μεταξύ της απόλυτης διαφωνίας (1) και της απόλυτης συμφωνίας (7).

- **Δημοκρατία**

Για να διαλευκανθεί η αντίληψη των συμμετεχόντων αναφορικά με το βαθμό δημοκρατίας στην κοινωνία και παράλληλα, το εάν οι τρέχουσες κοινωνικο – οικονομικές πολιτικές έχουν επηρεάσει το βαθμό αυτό, χορηγήθηκαν στα υποκείμενα δύο «θερμόμετρα δημοκρατίας». Ουσιαστικά, αυτά συνίσταντο σε 2 δεκαβάθμιες ποσοστιαίες κλίμακες, οι οποίες τους καλούσαν να τοποθετούν αναφορικά με το βαθμό της δημοκρατίας στην ελληνική κοινωνία Α. την περίοδο *μετά τα μνημόνια* και Β. την περίοδο *πριν τα μνημόνια* (όπου 10= Καθόλου Δημοκρατική και 100 = Άκρως Δημοκρατική). Στη συνέχεια, αφαιρώντας το ποσοστό του παράγοντα «Δημοκρατία μετά τα μνημόνια» από το ποσοστό του παράγοντα «Δημοκρατία πριν τα μνημόνια», προέκυπτε ένα τελικό σκορ στον άξονα αξιολόγησης της σύγχρονης Δημοκρατίας που επέτρεψε τον διαχωρισμό των συμμετεχόντων σε 3 ομάδες: σε εκείνους που έκριναν πως μετά τις πολιτικές λιτότητας το επίπεδο σύγχρονης δημοκρατίας στη χώρα είναι ίδιο ή καλύτερο, σε εκείνους που έκριναν πως είναι λίγο χειρότερο και τέλος, σε όσους θεωρούσαν ότι είναι πολύ χειρότερο.

Δράσεις

Στόχος αποτελούσε να διερευνηθεί ο προσανατολισμός των συμμετεχόντων σε διαφόρων ειδών δράσεις. Η οδηγία ήταν: «Έτσι όπως έχει διαμορφωθεί η κατάσταση στην Ελλάδα, το καλύτερο που έχει κανείς να κάνει είναι ...». Δόθηκαν αρχικά 5 λήμματα που αντιπροσώπευαν την *απραξία* ($\alpha = 0.88$, π.χ. «Έτσι όπως μταιώθηκαν όλα, δε μένει πια να κάνουμε τίποτα») και μετέπειτα, 41 ακόμη πιθανές δράσεις, οι οποίες ύστερα από την ανάλυση παραγόντων κατέληξαν σε 5 παράγοντες: τις *ατομικές δράσεις* (π.χ. «Να βρει κάποιος τρόπους να τα βγάλει ο ίδιος πέρα»), τις *εγωιστικές δράσεις* (π.χ. «Να μεταφέρει τα χρήματα που διαθέτει στο εξωτερικό»), τις *ριζοσπαστικές δράσεις* (π.χ. «Κλοπή προϊόντων από σούπερ μάρκετ και διανομή

στους φτωχούς»), τον *εθελοντισμό* (π.χ. «Προσφορά σε κοινωνικά φαρμακεία/ ιατρεία/ κουζίνες») και τις «*προσανατολισμένες στην ελληνικότητα*» δράσεις (πχ. «Μπουκοτάζ ξένων προϊόντων»). Στα υποκείμενα χορηγήθηκαν λίστες με πιθανές δράσεις στις οποίες τους ζητούνταν να καταγράψουν α. αν έχουν πράξει ανάλογα στο παρελθόν (+ για «Ναι», κενό για «Όχι») και β. κατά πόσο είναι διατεθειμένοι να πράξουν ανάλογα στο μέλλον (σε 7βάθμια κλίμακα, όπου 1 = Ποτέ και 7 = Σίγουρα).

Ματαιώση δημοκρατίας

Προκειμένου να φανεί εάν ορισμένα κοινωνικά υποκείμενα δεν ματαιώθηκαν από την έλλειψη δημοκρατίας, επειδή ποτέ δε θεωρούσαν ότι η δημοκρατία υπερτερεί σε σχέση με τα υπόλοιπα πολιτεύματα, κατασκευάστηκε κλίμακα 6 λημμάτων, όπου έπειτα από την ανάλυση παραγόντων προέκυψαν 2 παράγοντες: της *λιγότερης δημοκρατίας*, όσων δηλαδή απορρίπτουν τις δημοκρατικές αρχές και αναζητούν αυστηρότερες πρακτικές (π.χ. «Το δημοκρατικό πολίτευμα δεν προστατεύει την κοινωνία από την αναρχία»), και της *περισσότερης δημοκρατίας*, όσων στηλιτεύουν τα κακώς κείμενα της εφαρμοσμένης πολιτικής και ζητούν την αναβάθμισή της («Με το πρόσχημα του δημοκρατικού πολιτεύματος καταστέλλεται η ταξική σύγκρουση»). Οι απαντήσεις δίνονταν σε 7βάθμια κλίμακα (1= Συμφωνώ απόλυτα, 7= Διαφωνώ απόλυτα). Η κλίμακα αποδείχτηκε ιδιαίτερα δύσχρηστη ως προς τα αποτελέσματα της, οπότε και πάρθηκε η απόφαση να διατηρηθεί μόνο ένας από τους παράγοντες της: «Το πολίτευμα κατά τη μεταπολίτευση ήταν κατ' επίφαση δημοκρατικό».

Φασισμός

Χρησιμοποιήθηκε από άλλες έρευνες, κλίμακα προσμέτρησης των αντιλήψεων που δύνανται να αποτυπώνουν φασιστική χροιά στην ανάγνωση διαφόρων πλευρών της κοινωνικής πραγματικότητας. Η κλίμακα αποτελούνταν από 14 ερωτήσεις, με χαρακτηριστικά παραδείγματα: «Η φροντίδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες επιβαρύνει υπερβολικά το κοινωνικό σύνολο» και «Η Ελλάδα δεν μπορεί να θρέψει όλους τους ξένους που φτάνουν εδώ». Οι τοποθετήσεις λάμβαναν χώρα σε μία 7βάθμια κλίμακα μεταξύ της απόλυτης διαφωνίας (1) και της απόλυτης συμφωνίας (7).

Βία

Η κλίμακα αυτή στόχευε στην εξέταση των στάσεων που ενυπάρχουν έναντι σε διαφορετικού είδους και μορφές βίαιων εκδηλώσεων. Η κλίμακα αποτελούνταν από 15 ερωτήσεις και ύστερα από την ανάλυση παραγόντων ανέκυψαν 3 παράγοντες: η βία απέναντι στον αδύναμο (π.χ. «Συχνά οι συμπεριφορές των γυναικών προκαλούν δικαιολογημένα βίαιες πράξεις εναντίον τους», η «βία αποδοχής», δηλαδή η εσωτερίκευση της φυσικοποιημένης βίας που ενυπάρχει στο σύστημα (π.χ. «Σε μια κοινωνία όπου το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό, δεν μπορείς να πορεύεσαι με το σταυρό στο χέρι») και η ακτιβιστική βία (π.χ. «Η επίθεση στις δυνάμεις καταστολής κατά τη διάρκεια εκδηλώσεων είναι δικαιολογημένη»). Οι συμμετέχοντες δήλωναν το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε 7βάθμια κλίμακα (1= Διαφωνώ απόλυτα, 7= Συμφωνώ απόλυτα).

Δημογραφικά στοιχεία

Τέλος ζητούνταν από τους συμμετέχοντες στην έρευνα να συμπληρώσουν δημογραφικά στοιχεία, όπως:

- Φύλο
- Ολοκληρωμένο επίπεδο εκπαίδευσης
- Ολοκληρωμένο επίπεδο εκπαίδευσης πατέρα
- Απασχόληση
- Τομέας απασχόλησης
- Ετήσιο οικογενειακό εισόδημα (και πόσα άτομα καλύπτει)
- Επάγγελμα (ολογράφως)
- Πολιτική τοποθέτηση σε 10 βάθμια κλίμακα αριστεράς – δεξιάς (1= Άκρα Αριστερά και 10 = Άκρα δεξιά)
- Αναφορά ψήφου στις βουλευτικές εκλογές του Ιανουαρίου 2015
- Αναφορά ψήφου στο δημοψήφισμα του Ιουλίου 2015
- Αναφορά ψήφου στις βουλευτικές εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015
- Πρόθεση ψήφου

Κεφάλαιο 3 . ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

I. ΕΛΠΙΔΑ

Οι αναλύσεις διενεργήθηκαν με το επιστημονικό εργαλείο στατιστικής S.P.S.S. (Statistical Package for Social Sciences).

Αρχικά εξετάστηκε η υπόθεση εργασίας πως η διατήρηση της ελπίδας των υποκειμένων σε έναν κόσμο που διαρκώς μεταβάλλεται θα οδηγούσε πιθανότατα σε μία τάση ατομικών δράσεων.

- **Ατομικές δράσεις**

Έγινε ανάλυση παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τον παράγοντα «ατομικές δράσεις» και προβλεπτικούς παράγοντες τη «διατήρηση ελπίδας» και την «πεποίθηση σε μεταβαλλόμενο κόσμο» ($R = .130$, $R^2 = .017$, $AdjR^2 = .010$, $F(2,303) = 2,606$ $p > .05$). Το μοντέλο δεν είναι στατιστικά σημαντικό, οι δυο μεταβλητές εξηγούν συνολικά μόνο το 10% της διακύμανσης και μόνο ο παράγοντας διατήρηση της ελπίδας έχει στατιστικά σημαντική θετική σχέση ($\beta = .128$ $p = .026$). Παρότι το μοντέλο δεν είναι στατιστικά σημαντικό, τα αποτελέσματα αυτά είναι στην κατεύθυνση της υπόθεσής μας καθώς όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες διατηρούν την ελπίδα τόσο περισσότερο επιλέγουν ατομικές δράσεις.

- **Απραξία**

Κατόπιν, προχωρήσαμε στην εξέταση του κατά πόσον η αίσθηση του ταξικού εγκλωβισμού λειτουργεί ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση μεταξύ της κατάρρευσης της ελπίδας των συμμετεχόντων και της τάσης τους να μένουν κοινωνικά άπραγοι.

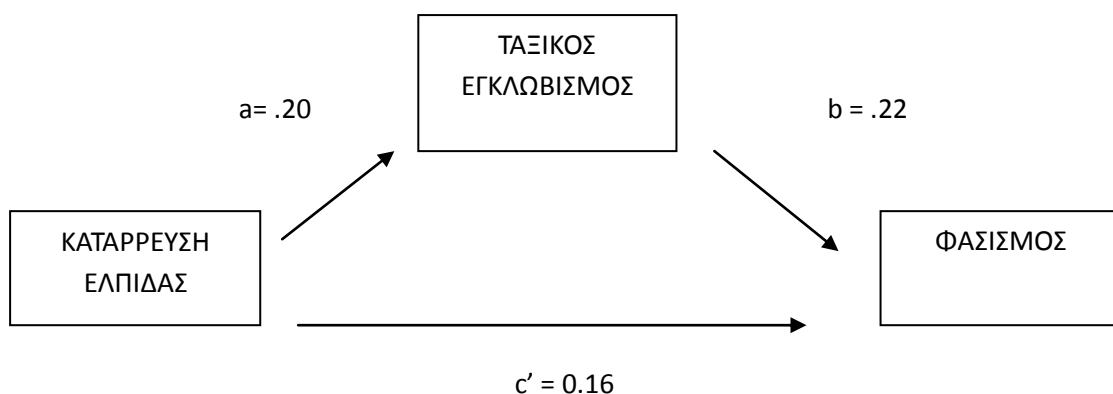
Η ανάλυση έγινε με το πρόσθετο εργαλείο PROCESS macro στο πρόγραμμα SPSS, επιλέχθηκε η μέθοδος bootstrapping, με bootstrap samples 5000.

Στο μοντέλο αυτό η συνολική επίδραση (total effect =.0841 $p=.0597$) καθώς και η άμεση επίδραση της κατάρρευσης της ελπίδας στην απραξία (direct effect=0.0629 $p=.1669$) δεν είναι στατιστικά σημαντικές και μόνο η έμμεση επίδραση (indirect effect= 0,0212 [.0028-.0443]) δηλώνει ότι στο βαθμό που η κατάρρευση της ελπίδας οδηγεί στην απραξία αυτό γίνεται διαμέσου του ταξικού εγκλωβισμού.

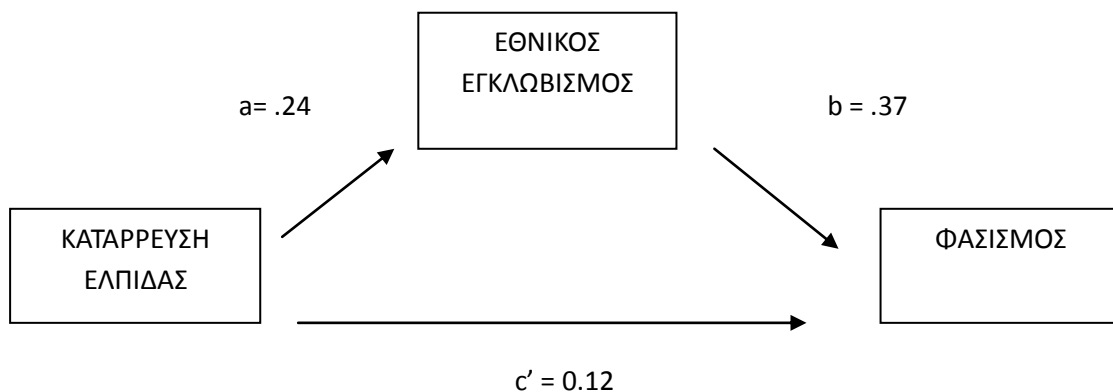
- **Φασισμός**

Στη συνέχεια διερευνήθηκε η υπόθεση πως τα υποκείμενα που βίωναν τη ματαίωση της ελπίδας θα εμφάνιζαν περισσότερο φασιστικές τάσεις, επειδή θα αισθάνονταν εγκλωβισμένα βάσει εθνικότητας.

Αναφορικά με την ανάλυση διαμεσολάβησης για τον φασισμό, η απλή επίδραση της μεταβλητής «κατάρρευση ελπίδας», πριν τη διαμεσολάβηση ήταν στατιστικώς σημαντική ($B= 0.21$, $t = 5.0$, $p < 0.001$). Μετά την εισαγωγή του προτεινόμενου διαμεσολαβητικού παράγοντα «ταξικός εγκλωβισμός», προέκυψε θετική και στατιστικώς σημαντική άμεση επίδραση ($B= 0.16$, $t = 3.9$, $p < 0.001$), αλλά και έμμεση επίδραση στο φασισμό ($B= 0.44$, [0.2, 0.7])

*Model summary : $R^2 = 0.07$, $F(1.304) = 24,54$, $p < 0,001$.

*Model summary : $R^2 = 0.07$, $F(1.304) = 24,54$, $p < 0,001$

ΓΡΑΦΗΜΑ 1 και 2. Απεικόνιση μοντέλων διαμεσολάβησης για την επίδραση της κατάρρευσης ελπίδας στο φασισμό μέσω ταξικού και εθνικού εγκλωβισμού.

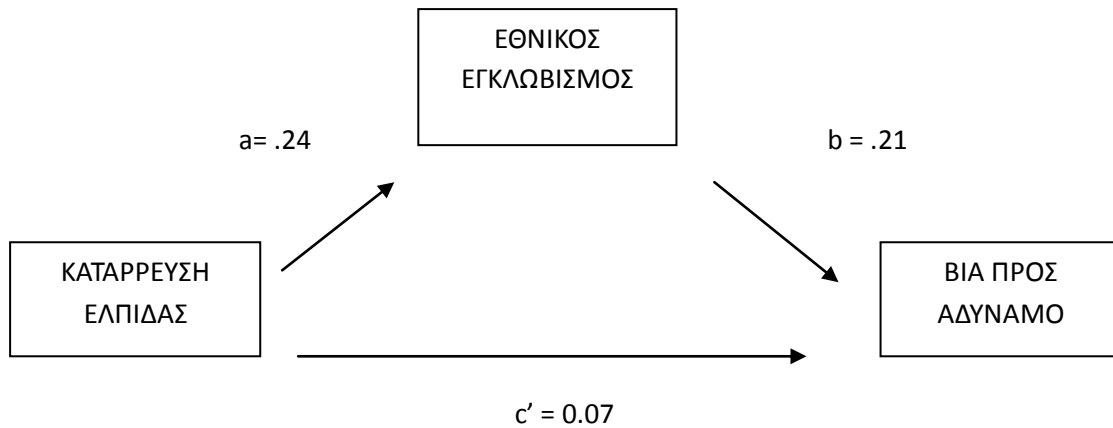
Ακολούθως, ο διαμεσολαβητικός παράγοντας «εθνικός εγκλωβισμός» εμφάνισε επίσης θετική και στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση ($B = 0.12$, $t = 3.0$, $p < 0.01$) και έμμεση επίδραση ($B = 0.009$, $[0.005, 0.13]$).

Κρίνοντας από τα δεδομένα, προκύπτει πως η σχέση μεταξύ της κατάρρευσης της ελπίδας και του φασισμού διαμεσολαβείται μερικώς από το αίσθημα ταξικού ή εθνικού εγκλωβισμού που βιώνουν οι κοινωνικοί δράστες. Με άλλα λόγια, φαίνεται πως, όσο ματαιώνεται η ελπίδα των ατόμων, τόσο εκείνοι στρέφονται σε φασιστικές τάσεις, εν μέρει επειδή αισθάνονται εγκλωβισμένοι είτε εξαιτίας της εθνικότητάς τους, είτε εξαιτίας της κοινωνικής τάξης στην οποία θεωρούν ότι ανήκουν.

- **Βία προς τον αδύναμο**

Επιπρόσθετα, κρίθηκε χρήσιμο να εξεταστεί εάν η κατάρρευση ελπίδας ενδέχεται να οδηγεί και σε βίαιες τάσεις προς αδύναμες κοινωνικά ομάδες, μέσω του εθνικού εγκλωβισμού. Αν και αυτό το μονοπάτι δεν ανήκε αρχικά στα μοντέλα των υποθέσεων εργασίας, πιθανολογήθηκε πως η περαιτέρω διερεύνηση αυτής της

σύνδεσης θα βοηθούσε στην ευρύτερη κατανόηση του φαινομένου, ως επέκταση της θεώρησης στον φασισμό που έχει προηγηθεί παραπάνω.

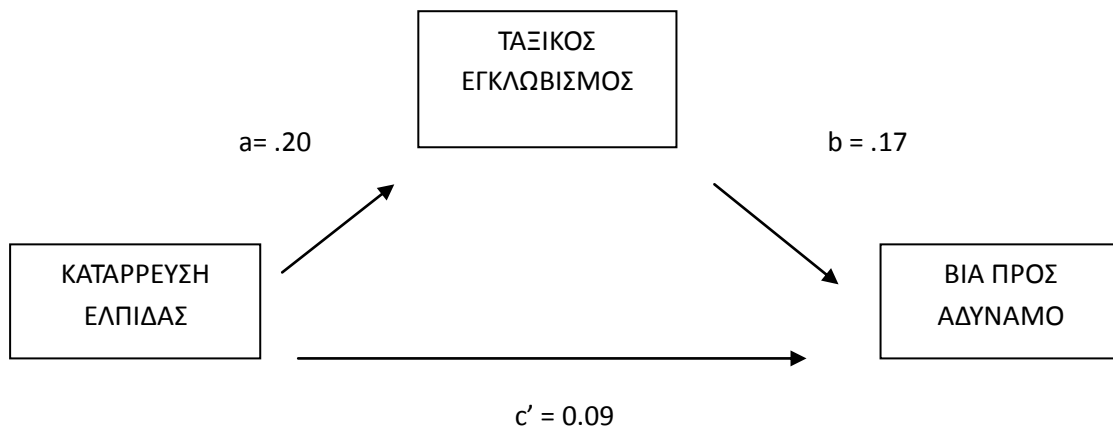

*Model summary : $R^2 = 0.04$, $F(1.304) = 11.72$, $p < 0.001$

ΓΡΑΦΗΜΑ 3. Απεικόνιση μοντέλου διαμεσολάβησης για την επίδραση της κατάρρευσης ελπίδας στην βία προς τον αδύναμο μέσω εθνικού εγκλωβισμού.

Αναφορικά με την ανάλυση διαμεσολάβησης «βία προς τον αδύναμο», η απλή επίδραση της μεταβλητής «κατάρρευση ελπίδας» στην «βία προς τον αδύναμο» ήταν στατιστικώς σημαντική πριν τη διαμεσολάβηση ($B = 0.13$, $t = 3.42$, $p < 0.001$). Με την εισαγωγή του διαμεσολαβητικού παράγοντα «εθνικός εγκλωβισμός», φάνηκε πως υπάρχει θετική και στατιστικώς σημαντική άμεση επίδραση στην «βία προς τον αδύναμο» ($B = 0.078$, $t = 2.08$, $p < 0.04$), αλλά παράλληλα εντοπίστηκε θετική και στατιστικώς σημαντική έμμεση επίδραση προς την εξαρτημένη μεταβλητή ($B = 0.5$, $[0.2, 0.8]$).

Αντίστοιχα, ο διαμεσολαβητικός παράγοντας «ταξικός εγκλωβισμός» εμφάνισε θετική και στατικά σημαντική άμεση επίδραση ($B = 0.09$, $t = 2.47$, $p < 0.01$) προς τη βία στον αδύναμο.

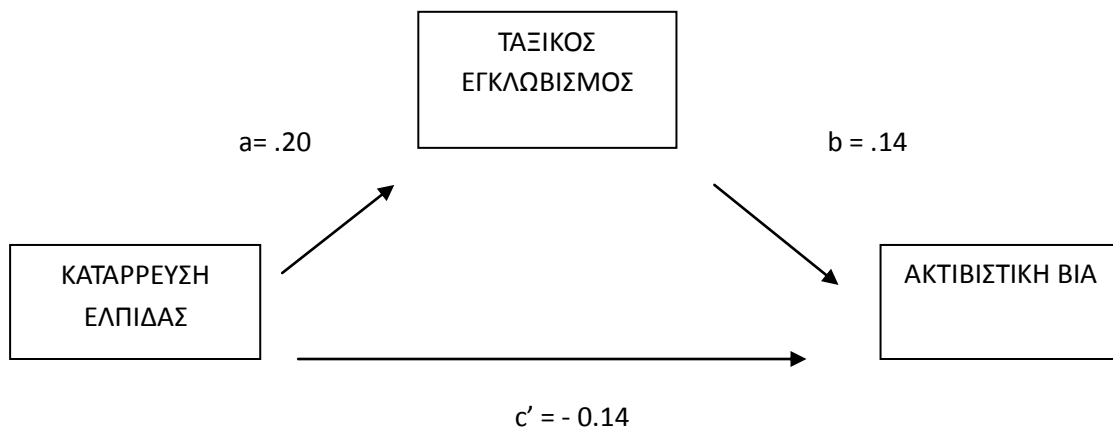
*Model summary : $R^2 = 0.04$, $F(1.304) = 11.72$, $p < 0,001$

ΓΡΑΦΗΜΑ 4. Απεικόνιση μοντέλου διαμεσολάβησης για την επίδραση της κατάρρευσης ελπίδας στην βία προς τον αδύναμο μέσω ταξικού εγκλωβισμού.

Βάσει των παραπάνω, μπορεί να διατυπωθεί ότι η σχέση μεταξύ της κατάρρευσης της ελπίδας και της εκδήλωσης βίας προς τον αδύναμο, διαμεσολαβείται μερικώς από το αίσθημα ταξικού ή εθνικού εγκλωβισμού. Δηλαδή, προκύπτει πως όσο λιγότερο ελπιδοφόρα εμφανίζονται τα υποκείμενα, τόσο πιθανότερο είναι να προβαίνουν σε βίαιες δράσεις προς αδύναμες κοινωνικά ομάδες, εν μέρει επειδή αισθάνονται εγκλωβισμένοι σε ταξικό ή εθνικό επίπεδο.

- **Ακτιβιστική βία**

Στην συνέχεια, εξετάστηκε η υπόθεση πως η κατάρρευση ελπίδας δύναται να οδηγήσει στην ακτιβιστική βία μέσω του ταξικού εγκλωβισμού.

**Model summary : $R^2 = 0.0112$, $F(1.304) = 3.44$, $p < 0,06$

ΓΡΑΦΗΜΑ 5. Απεικόνιση μοντέλου διαμεσολάβησης για την επίδραση της κατάρρευσης ελπίδας στην ακτιβιστική βία μέσω ταξικού εγκλωβισμού.

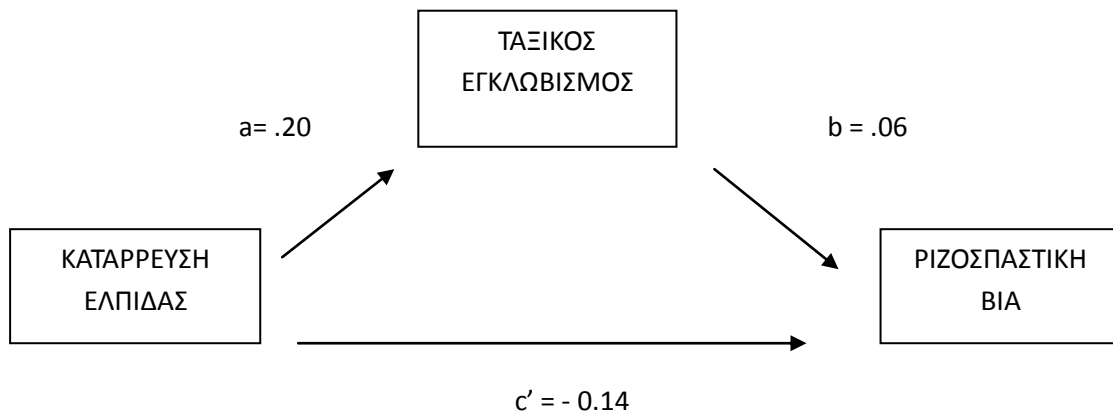
Αναφορικά με την ακτιβιστική βία, η απλή επίδραση της κατάρρευσης ελπίδας στην εξαρτημένη μεταβλητή πριν τη διαμεσολάβηση ήταν αρνητική, αλλά στατιστικά μη σημαντική ($B = 0.11$, $t = - 1.9$, $p < 0.06$). Όμως, ο Hayes (2013), υποστηρίζει πως παρόλο που παραδοσιακά η συσχέτιση μεταξύ των παραγόντων X και Y αποτελούσε προϋπόθεση για τη διενέργεια διαμεσολαβητικών μοντέλων, οι σύγχρονοι στατιστικολόγοι ισχυρίζονται πλέον ότι η απουσία σχέσης δεν προεξοφλεί την απουσία αιτιότητας (Bollen, 1989, Cerin & MacKinnon, 2009; Hayes, 2009; MacKinnon, 2008; Rucker, Preacher, Tormala, & Petty, 2011; Shrout & Bolger, 2002; Zhao, Lynch, & Chen, 2010).

Κατά συνέπεια, αναφέρεται ότι έπειτα της διαμεσολάβησης, προέκυψε αρνητική και στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση ($B = - 0.14$, $t = - 2.23$, $p < 0.02$), ενώ η έμμεση επίδραση δεν πληρούσε τα όρια της στατικής σημαντικότητας ($B = 0.03$, $[0.00, 0.006]$)

Άρα, δύναται να διατυπωθεί πως η κατάρρευση της ελπίδας προβλέπει αρνητικά την προσφυγή στην ακτιβιστική βία, εννοώντας πως όσο ματαιώνονται τα άτομα, τόσο λιγότερο πιθανό φαίνεται να εμπλακούν σε βίαιες ακτιβιστικές δράσεις.

- **Ριζοσπαστική βία**

Τέλος, κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθεί στην παραπάνω θεώρηση ο παράγοντας της ριζοσπαστικής βίας και να διερευνηθεί ακολούθως.

**Model summary : $R^2 = 0.02$, $F(1.304) = 7.6$, $p < 0,01$

ΓΡΑΦΗΜΑ 6. Απεικόνιση μοντέλου διαμεσολάβησης για την επίδραση της κατάρρευσης ελπίδας στην ριζοσπαστική βία μέσω ταξικού εγκλωβισμού.

Όσον αφορά λοιπόν στη μεταβλητή «ριζοσπαστική βία», η απλή επίδραση της κατάρρευσης ελπίδας στην εξαρτημένη μεταβλητή ήταν, πριν τη διαμεσολάβηση αρνητική και στατιστικώς σημαντική ($B = - 0.13$, $t = - 2.75$, $p < 0.01$). Με την εισαγωγή του διαμεσολαβητικού παράγοντα «ταξικός εγκλωβισμός», προέκυψε αρνητική και στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση ($B = - 0.14$, $t = - 2.94$, $p < 0.01$), αλλά όχι στατιστικά σημαντική έμμεση επίδραση ($B = 0.01$, $[-0.09, 0.04]$).

II. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Προκειμένου να εξεταστούν οι υποθέσεις αναφορικά με τον πυλώνα της Δημοκρατίας, διενεργήθηκαν αναλύσεις διακύμανσης στο πρόγραμμα IBM SPSS STATISTICS.

Αρχικά αναφέρεται, όπως συνοπτικά επισημάνθηκε στην παρουσίαση των μεταβλητών στην ενότητα της Μεθοδολογίας, πως προκειμένου να γίνει ο διαχωρισμός των μεταβλητών χρησιμοποιήθηκε η διάμεσος στον παράγοντα «Δημοκρατία μετά τη μεταπολίτευση», όπου προέκυψαν δύο ομάδες: αληθινή δημοκρατία και δημοκρατία κατ' επίφαση, ενώ για τον παράγοντα «Επίπεδο δημοκρατίας μετά τα μνημόνια», προχωρήσαμε σε τριχοτόμηση του δείγματος από την οποία προέκυψαν τρεις ομάδες: ίδια ή καλύτερη, λίγο χειρότερη, πολύ χειρότερη.

- *Απραξία, Βία στον Αδύναμο και Ατομικές δράσεις*

Έγινε ανάλυση διακύμανσης 2 (Δημοκρατία κατόπιν μεταπολίτευσης: Αληθινή – Κατ' Επίφαση) x 3 (Δημοκρατία μετά Μνημονίων: Ίδια/καλύτερη – Λίγο χειρότερη – Πολύ χειρότερη) και οι δύο παράγοντες μεταξύ υποκειμένων αρχικώς στη μεταβλητή της *απραξίας*. Δεν παρατηρήθηκε στατιστικώς σημαντική κύρια επίδραση του παράγοντα «επίπεδο της σύγχρονης δημοκρατίας» με την *απραξία*, $F(2,296) = .08$, $p = .92$, ούτε και του παράγοντα δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση $F(1,296) = 2.1$, $p = .15$, ενώ δεν προέκυψε και στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση και επιπέδων σύγχρονης δημοκρατίας $F(2,296) = .96$, $p = .38$.

Ακολούθως, έγινε ίδια ανάλυση στη μεταβλητή της *βίας στον αδύναμο*. Ούτε εδώ υπήρξαν στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα ως προς τις κύριες επιδράσεις «επιπέδου της σύγχρονης δημοκρατίας», $F(2,296) = .60$, $p = .55$, «δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση» $F(1,296) = 2.1$, $p = .65$, ενώ δεν προέκυψε και στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση και επιπέδων σύγχρονης δημοκρατίας $F(2,296) = .26$, $p = .77$.

Ακόμη, η ίδια ανάλυση ακολουθήθηκε και για την μεταβλητή των *ατομικών δράσεων* επίσης χωρίς στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα: κύρια επίδραση «επίπεδο της σύγχρονης δημοκρατίας» $F(2,296) = .19, p = .16$, «δημοκρατία κατά τη μεταπολίτευση» $F(1,296) = .33, p = .57$, ενώ δεν προέκυψε και στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση και επιπέδων σύγχρονης δημοκρατίας $F(2,296) = .73, p = .48$.

Κατά συνέπεια, οι αντιλήψεις που έχουν οι συμμετέχοντες για τη Δημοκρατία είτε κατά την Μεταπολίτευση είτε μετά τα μνημόνια δεν επηρεάζουν την συμμετοχή σε ατομικές δράσεις, την απραξία ή την αποδοχή της βίας προς κοινωνικά αδύναμες ομάδες.

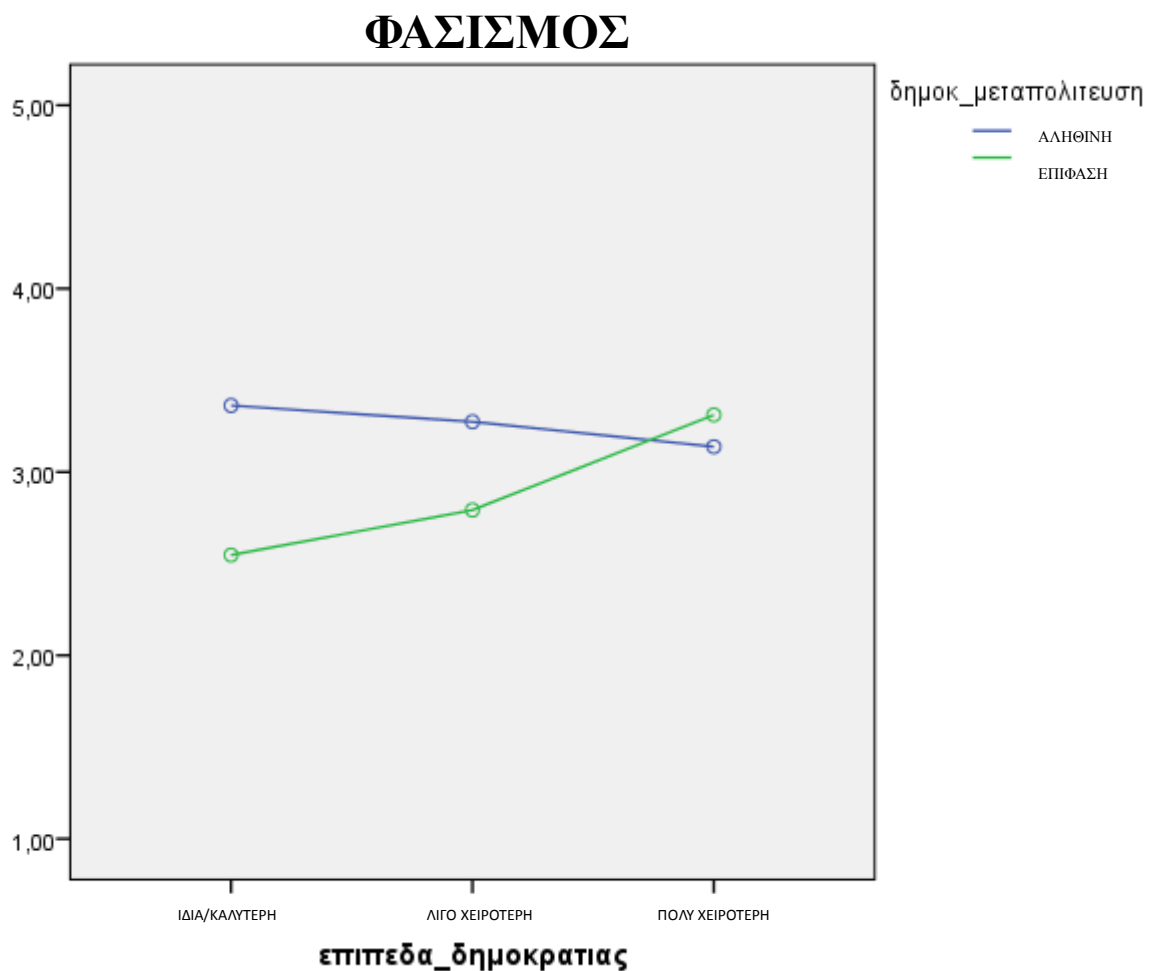
- **Φασισμός**

Έγινε ανάλυση διακύμανσης 2 (Δημοκρατία κατόπιν μεταπολίτευσης: Αληθινή – Κατ' Επίφαση) x 3 (Δημοκρατία μετά Μνημονίων: Ίδια/καλύτερη – Λίγο χειρότερη – Πολύ χειρότερη) και οι δύο παράγοντες μεταξύ υποκειμένων στη μεταβλητή του *φασισμού*. Η ανάλυση έδειξε μια κύρια επίδραση του παράγοντα δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση $F(1,296) = 7.654, p = .006, \eta^2 = 0.25$, γεγονός που δηλώνει πως εκείνοι που διατηρούν την πεποίθηση πως η Δημοκρατία ήταν αληθινή κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης σκοράρουν υψηλότερα στην κλίμακα του φασισμού ($M = 3.26$), σε σχέση με εκείνους που κρίνουν πως η Δημοκρατία στα μεταπολιτευτικά χρόνια ήταν κατ' επίφαση ($M = 2.88$).

Η κύρια αυτή επίδραση χαρακτηρίζεται από μία στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση και επιπέδων σύγχρονης δημοκρατίας $F(2,296) = 4.41, p = .013, \eta^2 = 0.29$.

Οι μονοδιάστατες αναλύσεις διακύμανσης που έγιναν προκειμένου να αναλυθεί η παραπάνω αλληλεπίδραση έδειξαν ότι αυτή οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι όσοι πιστεύουν ότι η δημοκρατία στην Μεταπολίτευση ήταν κατ' επίφαση επιδεικνύουν χαμηλότερα επίπεδα φασισμού από αυτούς που αξιολογούν την δημοκρατία στη Μεταπολίτευση ως αληθινή, στο βαθμό που θεωρούν ότι η μετα-μνημονιακή

δημοκρατία είναι ίδια ($F(1, 98) = 10.872, p = .001$) ή λίγο χειρότερη ($F(1, 109) = 4.636, p = .034$). Επιπλέον, οι post hoc συγκρίσεις έδειξαν ότι, ενώ για αυτούς που θεωρούν ότι η Μεταπολίτευση αντιπροσώπευε μια αληθινή δημοκρατία δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στο βαθμό συμφωνίας με φασιστικές απόψεις, για αυτούς που τη θεωρούν μια κατ'επίφαση δημοκρατία, η συμφωνία με φασιστικές απόψεις αυξάνεται όταν θεωρούν ότι τα μνημόνια χειροτέρευσαν κατά πολύ το επίπεδο δημοκρατίας σε σύγκριση με αυτούς που δεν βλέπουν διαφορά ($p = .002$) ή που βλέπουν μικρή διαφορά ($p = .029$). (Παραπομπή σε πίνακα 1 και γράφημα 7 παρακάτω για τους μέσους όρους).

ΓΡΑΦΗΜΑ 7. Αλληλεπίδραση των μεταβλητών «Δημοκρατία κατά τη μεταπολίτευση» και «Σύγχρονα επίπεδα δημοκρατίας» στο φασισμό.

		ΕΠΙΠΕΔΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ		
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠ/ΣΗ		ΙΔΙΑ/ΚΑΛΥΤΕΡΗ	ΛΙΓΟ ΧΕΙΡΟΤΕΡΗ	ΠΟΛΥ ΧΕΙΡΟΤΕΡΗ
	ΑΛΗΘΙΝΗ	3.36 (.172)	3.27 (.169)	3.13 (.178)
	ΕΠΙΦΑΣΗ	2.54 (.160)	2.79 (.148)	3.31 (.165)

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Μέσοι όροι (και τυπικά σφάλματα) των μεταβλητών «Δημοκρατία κατά τη μεταπολίτευση» και «Σύγχρονα επίπεδα δημοκρατίας» στο φασισμό.

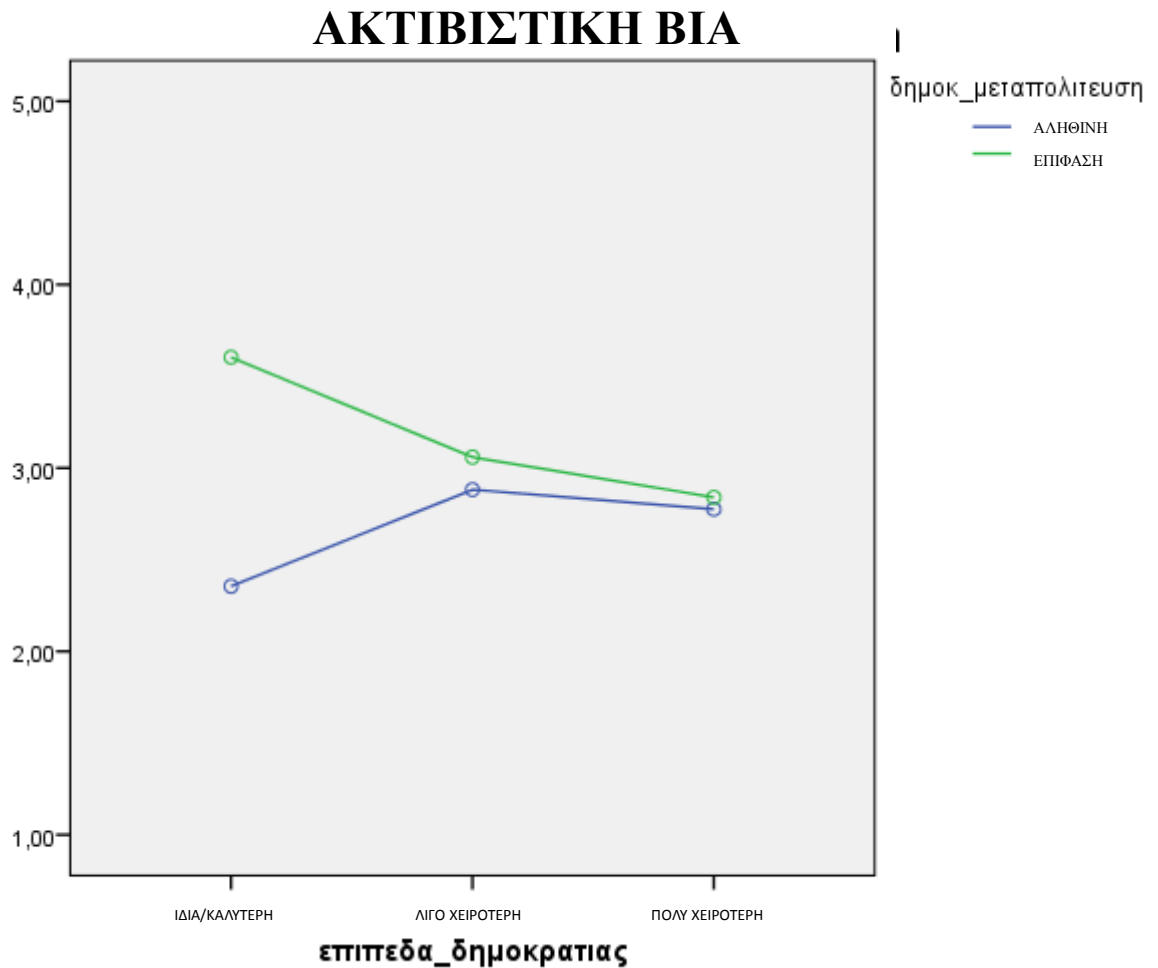
- **Ακτιβιστική βία**

Έγινε ανάλυση διακύμανσης 2 (Δημοκρατία κατόπιν μεταπολίτευσης: Αληθινή – Κατ’ Επίφαση) x 3 (Δημοκρατία μετά Μνημονίων: Ίδια/καλύτερη – Λίγο χειρότερη – Πολύ χειρότερη) στη μεταβλητή της *ακτιβιστικής βίας*. Η ανάλυση έδειξε μια κύρια επίδραση του παράγοντα δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση $F(1,296) = 6.87, p = .009, \eta^2 = 0.23$, με την *ακτιβιστική βία*, ενώ ο παράγοντας επιπέδων της σύγχρονης δημοκρατίας δεν εμφάνισε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση $F(2,296) = .33, p = .72, \eta^2 = 0.02$.

Η κύρια αυτή επίδραση χαρακτηρίζεται από μία στατιστικώς σημαντική αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών δημοκρατίας κατά τη μεταπολίτευση και επιπέδων σύγχρονης δημοκρατίας $F(2,296) = 3.92, p = .021, \eta^2 = 0.26$.

Οι μονοδιάστατες αναλύσεις διακύμανσης που έγιναν για την ανάλυση αυτή της αλληλεπίδρασης δείχνουν ότι η πρόθεση για ακτιβιστική βία είναι πιο αυξημένη σε εκείνους που θεωρούν ότι η δημοκρατία στην μεταπολίτευση ήταν κατ’ επίφαση, σε σχέση με εκείνους που κρίνουν ότι η δημοκρατία ήταν αληθινή αυτό όμως, ισχύει μόνο στην περίπτωση που πιστεύουν ότι η δημοκρατία μετά τα μνημόνια δεν έχει αλλάξει ($F(1, 98) = 10.888, p = .001$). Σε κάθε άλλη περίπτωση, δεν υπήρξαν

στατιστικώς σημαντικές διαφορές. (Παραπομπή σε πίνακα 1 και γράφημα 7 παρακάτω για τους μέσους όρους).

ΓΡΑΦΗΜΑ 8. Αλληλεπίδραση των μεταβλητών «Δημοκρατία κατά τη μεταπολίτευση» και «Σύγχρονα επίπεδα δημοκρατίας» στην ακτιβιστική βία.

		ΕΠΙΠΕΔΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ		
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠ/ΣΗ		ΙΔΙΑ/ΚΑΛΥΤΕΡΗ	ΛΙΓΟ ΧΕΙΡΟΤΕΡΗ	ΠΟΛΥ ΧΕΙΡΟΤΕΡΗ
		ΑΛΗΘΙΝΗ	2.35 (.241)	2.88 (.236)
	ΕΠΙΦΑΣΗ	3.60 (.225)	3.05 (.208)	2.84 (.251)

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Μέσοι όροι (και τυπικά σφάλματα) των μεταβλητών «Δημοκρατία κατά τη μεταπολίτευση» και «Σύγχρονα επίπεδα δημοκρατίας» στην ακτιβιστική βία.

Κεφάλαιο 4 . ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- **ΜΕ ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΜΑΤΙΑ**

Όσον αφορά στον παράγοντα «Ελπίδα», επαληθεύτηκε η υπόθεση εργασίας πως η διατήρηση μιας ελπιδοφόρας αισιοδοξίας για το μέλλον – όχι όμως και η πίστη στο ότι ο κόσμος μεταβάλλεται – είναι ικανή να δημιουργήσει τις απαραίτητες συναινέσεις στα πλαίσια της υφιστάμενης κατάστασης και να ωθήσει τα υποκείμενα σε δράσεις ατομικά προσανατολισμένες. Όσο διατηρείται η πεποίθηση ότι, σε υπερκείμενο επίπεδο, τα πράγματα τείνουν προς την καλύτερευση, τόσο ενισχύονται δράσεις που στρέφονται προς την ατομική βελτίωση.

Η έννοια της απραξίας αποτέλεσε ένα μικρό «αγκάθι» στην παρούσα έρευνα, αφού δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστούν σχέσεις κι επιδράσεις με κανέναν από τους προτεινόμενους παράγοντες, ούτε στο πλαίσιο μελέτης της «ελπίδας», ούτε σε εκείνο της «δημοκρατίας». Η τάση προς την απραξία, τόσο έντονη εμπειρικά στο καθημερινό κοινωνικό γίγνεσθαι, δεν καταφέρθηκε να ερμηνευθεί επαρκώς υπό αυτές τις συνθήκες. Βέβαια, στα δεδομένα της ακτιβιστικής βίας φάνηκε πως όσο περισσότερο τα υποκείμενα κρίνουν πως η δημοκρατία θυσιάστηκε στο βωμό της λιτότητας, τόσο πιο απρόθυμα εμφανίζονται να κινητοποιηθούν ακτιβιστικά. Αυτή η συνθήκη αναστολής συλλογικής δράσης, ίσως να επιτρέπει μία μικρή γεύση στην προσέγγιση της απραξίας, ωστόσο σε κάθε περίπτωση φαίνεται πως μάλλον η μελέτη της *απουσίας συμπεριφοράς* παρουσιάζει ακόμα περισσότερες δυσκολίες από τη μελέτη της έκδηλης κοινωνικής συμπεριφοράς.

Από την άλλη, επιβεβαιώθηκε η υπόθεση πως όταν η ελπίδα φαίνεται να ματαιώνεται, ανακύπτουν φασιστικές τάσεις στα άτομα επειδή αισθάνονται εθνικά (και ταξικά, τελικά) εγκλωβισμένα. Όμως, όσον αφορά στην ακτιβιστική βία, και αντίθετα με το αρχικό σκεπτικό, προέκυψε πως η ματαίωση της ελπίδας δεν οδηγεί μέσω των ίδιων διόδων σε ακτιβιστική ή ριζοσπαστική δράση, καθώς καταδείχτηκε πως οι μεταβλητές αυτές έχουν αντίστροφη σχέση. Όσο η ελπίδα για καλύτερευση καταρρέει, τόσο λιγότερο πιθανό είναι για τους κοινωνικούς δράστες να επιδοθούν σε ακτιβιστικές και ριζοσπαστικές βίαιες δράσεις επειδή αισθάνονται ταξικά (ή εθνικά) εγκλωβισμένοι. Επισημαίνεται εδώ πως ή έννοια – κλειδί φάνηκε να είναι ο

εγκλωβισμός, χωρίς να αντικατοπτρίζεται στα δεδομένα η διαφοροποίησή του με εθνικό ή ταξικό πρόσημο. Ούτως ή άλλως, οι ίδιες οι μεταβλητές «ταξικός εγκλωβισμός» και «εθνικός εγκλωβισμός» εμφανίζουν υψηλή συσχέτιση και σε στατιστικό επίπεδο, γεγονός που ωθεί στο συμπέρασμα πως δεν κατέστη δυνατό να απεικονιστεί στατιστικά αν είναι η εθνική ή ταξική βάση αυτή που μετράει, όσο η ίδια η προκείμενη του αισθήματος εγκλωβισμού. Έχοντας διαδραματίσει τόσο καταλυτικό ρόλο ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στο μοντέλο, δεν μπορεί παρά να αναφερθεί η σχέση του εγκλωβισμού με την κατάσταση στεγανοποίησης των ανισοτήτων στο κλείσιμο των διομαδικών ορίων, όπως το συναντάμε στη βιβλιογραφία της ανελιξιακής πλάνης (Wright, 2001). Όπως και στη θεωρία, όπου απαιτείται η οριστική παρεμπόδιση στην ανέλιξη και η πλήρης κατάρρευση κάθε ελπίδας για κινητικότητα ώστε το βίωμα αυτό της παγίδευσης να πυροδοτήσει συλλογική δράση, έτσι και εδώ φάνηκε πως η στασιμότητα του εγκλωβισμού είναι σε θέση να επιφέρει τάσεις είτε προς τον φασισμό (όταν η ελπίδα καταρρέει), είτε προς την ακτιβιστική βία (όταν δεν καταρρέει η ελπίδα).

Αναφορικά με τον πυλώνα της Δημοκρατίας, αξίζει να σχολιαστεί πως περισσότερο βοηθητικός στην κατανόηση του φαινομένου στο μοντέλο που δομήθηκε ήταν ο παράγοντας αξιολόγησης της φύσης του δημοκρατικού πολιτεύματος κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης. Συγκεκριμένα, προέκυψε πως εκείνοι που έχουν την πεποίθηση πως στα μεταπολιτευτικά χρόνια υπήρχε πραγματική δημοκρατία στον τόπο, εμφανίζουν μεγαλύτερη κλίση προς φασιστικές τάσεις από εκείνους που θίγουν τον εργαλειώδη χαρακτήρα της σοσιαλδημοκρατίας στη μεταπολίτευση και που εμφανίζουν περισσότερη προθυμία προς ακτιβιστική βία από τους πρώτους. Κι αν μοιάζει οξύμωρο να οδηγείται κανείς στο φασισμό παρόλο που πίστευε κατά το παρελθόν στη δημοκρατία, να υπενθυμιστεί πως οι συμμετέχοντες δεν τοποθετούνταν αναφορικά με το πώς κρίνουν τη Δημοκρατία ως πολίτευμα, αλλά με το εάν υπήρχε ή όχι. Κατ' επέκταση, επειδή δε διαθέτουμε τα στοιχεία προκειμένου να διευκρινιστεί αν τα υποκείμενα αυτά υπήρξαν ποτέ υπέρμαχοι του δημοκρατικού πολιτεύματος, σε κάθε περίπτωση ξεκαθαρίζεται πως αυτό που μοιάζει να καταρρέει εδώ, δεν είναι η πίστη τους στη Δημοκρατία, αλλά η αντίληψή τους σχετικά με το τι συνιστά δημοκρατικό και τι όχι σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Υποθέτουμε λοιπόν, πως τα άτομα αυτά δεν ταιριάζουν τόσο στο προφίλ των αληθινά δημοκρατών, όσο στο προφίλ των «προδομένων από το σύστημα» για το οποίο είχε γίνει λόγος στο

θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας. Η μεταπολίτευση για αυτούς ήταν μια καλή περίοδος, όχι στη βάση διασφάλισης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ισότητας, αλλά στη βάση των οικονομικών ευκαιριών και δυνατοτήτων ανάπτυξης, ώσπου αυτή η ρυθμιζόμενη ευημερία καταστράφηκε, εξαιτίας της δημοσιονομικής επιτροπείας, αλλά εξαιτίας και των Άλλων (των εύκολων στόχων και εξιλαστήριων θυμάτων του φασισμού) που απορρύθμισαν το σύστημα και οδήγησαν στη σημερινή κατάσταση.

Παράλληλα, δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι ακόμα και εκείνοι που φέρονται να στέκονται επικριτικά στο δημοκρατικό μανδύα του μεταπολιτευτικού πολιτεύματος, φαίνεται πως τείνουν προς την υιοθέτηση περισσότερο φασιστικών απόψεων στη συνθήκη που θεωρούν ότι τα μνημόνια χειροτέρεψαν κατά πολύ τη μορφή άσκησης της δημοκρατίας στη χώρα. Μοιάζει ίσως παράδοξο ότι ακόμα και αυτοί που εμφανίζονταν περισσότεροι «υποψιασμένοι» απέναντι στο σοσιαλδημοκρατικό πρόσωπο της μεταπολιτευτικής περιόδου, ακόμα και αυτοί που κανείς θα υπέθετε ότι διυλίζουν με μεγαλύτερη καθαρότητα την κοινωνική πραγματικότητα, οδηγούνται τελικώς στον εκφασισμό όταν αντιλαμβάνονται την επιβεβλημένη λιτότητα ως καταστροφική για τη δημοκρατία.

Στον αντίποδα, ανέκυψε πως όσο περισσότερο τα άτομα πιστεύουν πως το πολίτευμα στη μεταπολίτευση ήταν κατ'επίφαση δημοκρατικό, τόσο προθυμότεροι εμφανίζονται για συμμετοχή σε ακτιβιστική δράση, μόνο όμως όταν δεν εντοπίζουν διαφορές στο βαθμό δημοκρατίας πριν και μετά-μνημονιακής εποχής. Το εύρημα αυτό δεν προκαλεί έκπληξη και επιβεβαιώνει τη θεώρηση που αναπτύχθηκε στην εισαγωγή της εργασίας. Τα υποκείμενα αυτά, παρόλο που εκφράζουν μια διαχρονική κριτική στις εκφάνσεις της σοσιαλδημοκρατίας στα όρια ενός καθαρά αστικού κράτους, εμφανίζουν ετοιμότητα για δράση, τώρα, που ο βαθμός απονομιμοποίησης του συστήματος στη συλλογική συνείδηση είναι υψηλός και η όξυνση της ταξικότητας μεταξύ των προνομιούχων και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων είναι έκδηλη. Στρέφονται στην ανάγκη για ακτιβιστική βία τώρα, όχι επειδή η Δημοκρατία είναι λιγότερη ή χειρότερη από πριν, αλλά επειδή το window of opportunity (Bruckner & Ciccone, 2011) είναι ανοικτό.

- **Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΓΧΥΣΗΣ**

Ένα κομβικό σημείο αναφοράς το οποίο προκύπτει από την επεξεργασία των δεδομένων είναι η δριμύτητα με την οποία εκδηλώνεται μία έντονη σύγχυση στα κοινωνικοπολιτικά και οικονομικά φαινόμενα. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας πολύς λόγος έγινε για σύγχρονα φαινόμενα μετα-αναλύσεων, με ακρογωνιαίο λίθο την προσέγγιση σχετικά με τη μεταδημοκρατία και πράγματι, παρατηρείται η έκφανση ενός κύριου παράγοντα της μεταμοντέρνας θεώρησης του κοινωνικού κόσμου: το δόγμα «anything goes».

Πολλοί από τους όρους που αποτελούν παραδοσιακά αντικείμενα μελέτης της κοινωνικής ψυχολογίας –και λοιπών, φυσικά, επιστημών- φαίνεται πως αρχίζουν να χάνουν το νόημα ή και τη σημασία τους. Όροι όπως «ρατσισμός», «ξενοφοβία», «εθνικισμός», «φασισμός», «δημοκρατία», παρόλο που προσδιορίζονται με σχετική σαφήνεια έπειτα από δεκαετίες ερευνών και αποτελεσμάτων, μοιάζουν να γίνονται όλο και πιο συγκεχυμένοι στο μυαλό των κοινωνικών δραστών, ενώ από αυτή τη ρευστότητα δεν καταφέρνουν να ξεφύγουν ούτε οι ιδεολογίες. Τα πολιτικά τεκταινόμενα στον Ελλαδικό χώρο, η διακυβέρνηση ΣΥ.ΡΙΖ.Α. και η προέλευσή του από το χώρο της ριζοσπαστικής αριστεράς, σίγουρα καθόλου δεν έχουν ωφελήσει την κοινωνική αναπαράσταση του λεγόμενου «αριστερού χώρου». Αντιθέτως, η –τελικά-συνέχιση του πεπατημένου δρόμου της μνημονιακής λιτότητας (με ή χωρίς αριστερά προσωπεία) μάλλον ευνόησε τους υπερθεματιστές του «τέλους των ιδεολογιών», εκείνους όσους προσπαθούν να εξυπηρετήσουν τη διαίωσιση του status quo μέσω της εξίσωσης των δύο ρευμάτων. Εξάλλου, ένας από τους πυρήνες της μεταμοντέρνας θεώρησης του κόσμου, από καιρού ορίζει ότι ο διαχωρισμός αριστερής – δεξιάς ιδεολογίας είναι πλέον ξεπερασμένος, αν όχι καθόλα αχρείαστος.

Η τάση αυτής της «χαλάρωσης» των ορίων μεταξύ των ιδεολογιών, αλλά και των όσων συνυφαίνονται με αυτές τις ιδεολογίες – πρακτικές, πολιτικές, στάσεις, πεποιθήσεις, δράσεις κλπ – όχι μόνο δε στηλιτεύεται ως έλλειμμα από το υπάρχον κοινωνικό πλαίσιο, τουναντίον: ενθαρρύνεται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί πως στο πρόσφατο παρελθόν, τα άτομα εκείνα που εξέφραζαν μια «απολιτική στάση» δήλωναν πως αυτό συνέβαινε ως απόρροια έλλειψης χρόνου, διάθεσης ή όρεξης ενασχόλησης με την πολιτική. Σήμερα, παρατηρείται ολοένα και αυξανόμενο το φαινόμενο της ενσυνειδήτως «απολιτική» ή, ακόμα καλύτερα, της «αδογματίστης

πολιτικό» στάσης, όπου τα κοινωνικά υποκείμενα υποστηρίζουν ότι κανένας πολιτικός χώρος δεν αντιπροσωπεύει ή δεν προτάσσει ρεαλιστικές λύσεις για τα ζητήματα της σύγχρονης πραγματικότητας, εξ' ου και πριμοδοτείται η δόμηση μιας (όχι σπάνια, προσωπικής και υποκειμενικής) κοσμοθεωρίας που ενσωματώνει διάφορα κομμάτια, από διάφορες κοινωνικοπολιτικές θεωρήσεις – ακόμα και εν μέρει ασύνδετες μεταξύ τους.

Τέτοιου είδους αντιφάσεις και οξύμωρα σχήματα ανέκυπταν ξανά και ξανά στα δεδομένα των αυτοαναφορών του δείγματος, με συχνότητα που προσιδιάζε πλέον σε μοτίβο. Προκειμένου να συγκεκριμενοποιηθεί το ευρύτερο πλαίσιο, πιθανολογείται πως η διαφαινόμενη αυτή σύγχυση του anything goes ενισχύθηκε αρχικώς από το υπάρχον πολιτικό σύστημα και την πάλη των αντιπροσώπων του για ιδεολογική ηγεμονία, προσέγγιση ψηφοφόρων και ανάδυση κοινών ταυτοτικών σημείων μέσα σε μια πενταετία πολλαπλών εκλογικών αναμετρήσεων. Έτσι το ελληνικό εκλογικό σώμα έγινε μάρτυρας της υιοθέτησης από μεριάς του νέο-ναζιστικού μορφώματος της Χρυσής Αυγής μιας ρητορικής που ενσωμάτωνε στοιχεία της πάλης των τάξεων, άκουσε τους νεοφιλελεύθερους να καρπώνονται το μονοπώλιο του τεχνοκρατισμού στην ανάπτυξη, την ευημερία, την αριστεία και την πρόοδο και τους θιασώτες του κοινωνικού δαρβινισμού να μάχονται δήθεν υπέρ του απαράβατα δημόσιου χαρακτήρα της Υγείας και της Παιδείας, ενόσω η ριζοσπαστική αριστερά υποχωρούσε στο δόγμα There is no alternative. Τη ρευστότητα αυτή των ορίων του κοινωνικού γίνεσθαι επαύξησε το εγχώριο σύστημα των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, το οποίο αν θυμηθούμε (Crouch, 2010) αποτελεί αναπόσπαστο δεκανίκι και αρραγή πυλώνα του «τριγώνου της αμαρτίας» που συντηρεί το αμετάβλητο της εξουσίας στις μεταδημοκρατικές κοινωνίες. Και αλήθεια, ο ρόλος που διαδραμάτισαν τα Μ.Μ.Ε. κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και το μέγεθος της επίδρασής τους είναι γεγονότα που μένει να αξιολογηθούν και να ερευνηθούν σε βάθος.

Όμως, η εκτενής αναφορά στην κοινωνική σύγχυση δε λαμβάνει χώρα επειδή εμπλέκεται ή δοκιμάζει να ανατρέψει δεκαετίες θεωρητικών καρπών, αλλά κυρίως, επειδή υποθάλλει και συνιστά πρόσφορο έδαφος για εκείνους που επιχειρούν να επανανοηματοδοτήσουν κατά το δοκούν κοινωνιοψυχολογικούς όρους, να δικαιολογήσουν με πρωτοφανή τρόπο ποικίλες δράσεις και να άρουν τις αντιδράσεις εναντίον τους. Είναι η σύγχυση αυτή, σε συνδυασμό με την πολυπλοκότητα των κανόνων του χρηματοπιστωτικού συστήματος και της δυσνόητης οικονομικής

ορολογίας, που οδηγεί ίσως ορισμένους από τους συμμετέχοντες της έρευνας να δηλώνουν ταυτόχρονα αλληλέγγυοι και εθνικιστές ή άλλους να θεωρούν τη λιτότητα καταστροφική, μα το μνημόνιο βοηθητικό, να επισημαίνουν πως η ελπίδα τους ματαιώθηκε όταν αργότερα ομολογούν ότι ποτέ δεν ήλπισαν σε αλλαγή της κατάστασης ή να αισθάνονται ότι τους αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα, τόσο η φασιστική, όσο και η αναρχική-ελευθεριακή κριτική στη σοσιαλδημοκρατία. Κατ' επέκταση, ενδέχεται να είναι η σύγχυση αυτή που επιτρέπει στο Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων του Ωραιοκάστρου⁹ να αναρωτηθεί γιατί να φέρει την ταμπέλα του ρατσιστή, όταν απλώς δεν επιθυμούν λαθρομετανάστες ως συμμαθητές των παιδιών τους, είναι η σύγχυση αυτή που εκμεταλλεύονται οι Χρυσανγίτες ώστε να αυτοπροβληθούν ως «πατριώτες».

Ο αντίκτυπος της ιδεολογικής ρευστότητας είναι βαθύς και προοδευτικά αυξανόμενος στο κοινωνικό γίγνεσθαι, ενώ ταυτόχρονα τα συστημικά μέσα πριμοδοτούν και προάγουν με κάθε τρόπο, συμβιβαστικές, μετριοπαθείς, «φιλειρηνικές» λύσεις και στάσεις, με το πρόσχημα πως αυτές αρμόζουν σε έναν εκπολιτισμένο, σύγχρονο άνθρωπο, εν αντιθέσει με την αντίσταση και τις συγκρουσιακές διεκδικήσεις που προσιδιάζουν σε απευκταίες ακρότητες. Φαίνεται να κερδίζει έδαφος η επικυριαρχία της μετριοπάθειας των «λογικών φωνών» - κάτι που εύλογα παραβλέπει την πολυσέλιδη βιβλιογραφία αναφορικά με την κατευναστική επίδραση των συμβιβασμών στη συνειδητοποίηση από πλευράς των μειονοτικών ομάδων της δυσμενούς τους θέσης και των μετέπειτα κινητοποιήσεών τους (Dixon et al., 2010, Saguy et al. 2009) -, ενώ συγχρόνως επιστρατεύεται η καταστροφική ψυχολογιοποίηση (Παπαστάμου, 2011) της θεωρίας των δύο άκρων, με στόχο να γραφικοποιήσει τις εκ βαθέων αντιστάσεις.

⁹ Και λοιπών, δυστυχώς, κοινοτήτων

- **ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΟΙ: ΤΟ ΑΥΓΟ ΤΟΥ ΦΙΔΙΟΥ**

Στα πλαίσια αυτής της συζήτησης, υπάρχει ανάγκη ξεχωριστής μνείας για τα φαινόμενα φασισμού, βίας, κοινωνικών διακρίσεων και ρατσισμού. Χαρακτηριστικά, ακόμα και όταν ορισμένα υποκείμενα δεν επιθυμούσαν να δηλώσουν ευθέως την τάση τους για κοινωνικές διακρίσεις (πιθανώς λόγω διατήρησης της αυτό-εικόνας στα μάτια του ερευνητή), συνήθως προδίδονταν μέσω της στήριξής τους σε πρακτικές βίας κατά αδύναμων ομάδων, της πίστης τους σε ένα φυσικοποιημένα βίαιο κοινωνικό σύστημα ή της προτίμησης πρακτικών που προσιδιάζουν σε αυταρχικά μοντέλα διακυβέρνησης. Αναρωτιέται ίσως κανείς πώς να αξιολογήσει τον κεκαλυμμένο ρατσισμό· είναι μια νίκη του πολιτικά ορθού που πρέπει να δίνει ελπίδα πως σταδιακά θα γενικευτεί και σε επίπεδο στάσεων; Ή είναι μια ήττα της κοινωνίας να διαμορφώσει καθοριστικά το «είναι», έναντι του «φαίνεσθαι»;

Σε κάθε περίπτωση, η πραγματικότητα μάλλον διαψεύδει την αισιοδοξία. Η Ελλάδα της Χρυσής Αυγής, η Ουκρανία του Ποροσένκο και του Γκρόισμαν, η Πολωνία του «Νόμου και Δικαιοσύνης», η Ουγγαρία του Ορμπάν, η Αυστρία που τελικά δε γλίτωσε από τον Χόφερ και το Κόμμα Ελευθερίας Αυστρίας, το Brexit του UKIP, η Γαλλία της Λεπέν, η Γερμανία του AfD, η Κύπρος του Εθνικού Λαϊκού Μετώπου, με κορωνίδα τρομακτικά τραγελαφικό νέο πλανητάρχη Τραμπ πέρα από τον Ατλαντικό, καταμαρτυρούν τη συνεχή ανοδική πορεία του εθνικιστικού, ξενοφοβικού, μισανθρωπικού λόγου. Πλειονότητα θεωρητικών (Κουζέλης, 2014, Riemen, 2014, Gentile, 2013, Παπαδόπουλος, 2013, Πουλαντζάς, 2006, Μποχώτης, 2003,) διατυπώνουν πως, με σχεδόν μαθηματική ακρίβεια, οι περίοδοι οικονομικής κρίσης ευνοούν διαχρονικά το ρατσισμό. Δεν είναι κρυφός ο τρόπος που οι άρχουσες τάξεις θρέφουν, χρηματοδοτούν κι ενισχύουν τη δράση εθνικοσοσιαλιστικών μορφωμάτων ως διόδους έκφρασης της λαϊκής οργής κάθε φορά που το καπιταλιστικό σύστημα δοκιμάζεται. Προφανώς, υπάρχει η εκτίμηση πως αυτοί οι εθνικιστικοί, ξενοφοβικοί συνασπισμοί είναι ευκολότερα ελέγξιμοι από το ρίσκο της στροφής της πλειοψηφίας προς την αριστερά. Στην ιστορία της, η ανθρωπότητα μετρά ήδη μια (όχι μακρινή) κτηνωδία από την αποτυχία χαλιναγώγησης της εξτρεμιστικής μορφής που δύναται να λάβει ο εθνικισμός. Ίσως πλέον, υπό τις παρούσες συνθήκες, να μην αποτελεί κινδυνολογία η συνειδητοποίηση ότι η κοινωνία παραπαίει ξανά προς επικίνδυνες ατραπούς.

- **ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ**

Η εργασία που παρουσιάστηκε αποτέλεσε ένα φιλόδοξο εγχείρημα, το οποίο στόχευε σε μία πρωτοπόρα σύνθεση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας με τις σύγχρονες εξελίξεις της ελληνικής πραγματικότητας.

Καθόλη τη διάρκεια του ερευνητικού σχεδιασμού, το μεγαλύτερο στοίχημα ήταν εκείνο της κατάλληλης εννοιολογικής αποσαφήνισης λέξεων τόσο οικείων, όσο και παράλληλα περίπλοκων στον κοινό νου, όπως αυτών της δημοκρατίας, της ελπίδας, της ματαίωσης, του φασισμού, της κατάρρευσης, του εγκλωβισμού κ.ο.κ.

Καταβλήθηκε η μέγιστη δυνατή προσπάθεια προκειμένου να ξεπεραστούν οι όποιες δυσκολίες στην εγχειρηματοποίηση των εννοιών αυτών, δυσκολίες που ενδεχομένως άλλοι ερευνητές να τις αντιμετώπιζαν επαρκέστερα ή ακριβέστερα με άλλες μεθόδους και εργαλεία από τα όσα επιλέχθηκαν εδώ.

Με μία διάθεση απολογισμού, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως επιχειρήθηκε η δόμηση μιας ενιαίας συλλογιστικής θεώρησης του ευρέος φάσματος αιτιοαποδόσεων και κοινωνικών συμπεριφορών μέσω διόδων και παραλληλισμών που δεν έχουν δοκιμαστεί ξανά με παρόμοιο τρόπο. Η προσπάθεια αυτή είχε, ταυτόχρονα, ως πλεονέκτημα και μειονέκτημα της, την αναπόσπαστη πολυπλοκότητα που συνοδεύει το κοινωνικό γίγνεσθαι, πόσο μάλλον όταν ο τελικός προορισμός είναι η δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων αναφορικά με τη συμπεριφορά των κοινωνικών δραστών.

Όπως είναι μάλλον εύλογο, ορισμένες από τις έννοιες που δοκιμάσαμε να εγχειρηματοποιήσουμε εμφάνισαν μεγαλύτερη πρόκληση από άλλες. Κάποιες από τις κλίμακες που επιχειρήσαμε να συστήσουμε δε λειτούργησαν τελικά προς όφελος της έρευνας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον τρόπο προσέγγισης της ματαίωσης της δημοκρατίας, όπου αντικαταστάθηκε στο τέλος με τη θεώρηση των συμμετεχόντων αναφορικά με την ποιότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος στα χρόνια της μεταπολίτευσης. Είναι αντιληπτό πως η επιλογή να βασιστούμε σε μία μόνο ερώτηση προκειμένου να προβούμε σε διαχωρισμό των υποκειμένων ενδέχεται σαφώς να αποτελέσει σημείο κριτικής και θα χαιρετίσουμε επόμενες ερευνητικές προσπάθειες

που θα καταφέρουν να αντιμετωπίσουν τους σκοπέλους που ανέκυσαν με μεγαλύτερη επάρκεια μέσα στη ρευστότητα της σύγχρονης περιπλοκότητας.

Προτείνεται, ακόμη, σαφέστατα η προσθήκη σε αυτό το ενιαίο μοτίβο του πυλώνα της κοινωνικής κινητικότητας και η εξέταση του υπό του πρίσματος των παραγόντων που απασχόλησαν και εδώ, καθώς θα προσδώσει πιθανώς μια άλλη, πιο ολοκληρωμένη προοπτική στα φαινόμενα ανέλιξης, προόδου, ματαίωσης ή και στασιμότητας, ενώ πιθανότατα να έχει πολλά να επιδείξει από το συσχετισμό της με τις προθέσεις για δράση των ατόμων στο κοινωνικό πεδίο. Παρά ταύτα, τονίζεται πως, ενώ σε αυτό το αρχικό στάδιο, κρίθηκε σκόπιμο να δομηθεί ένα ανοικτό πλαίσιο μιας πληθώρας παραγόντων, ώστε να εξεταστούν από όλες τις σκοπιές οι πιθανότητες, καλό θα ήταν σε επόμενο επίπεδο να δοκιμαστεί μια συντονισμένη επικέντρωση και στόχευση σε συσχετίσεις που θα επιτρέψουν βαθύτερη ανάλυση.

Όπως κανείς εύκολα αντιλαμβάνεται, εν μέσω τόσο έντονων και πλούσιων από ιστορικά γεγονότα εποχών, κάθε ερευνητική προσπάθεια γεννιέται από και γεννά τα δικά της ερωτήματα, τα συνθέτει και τα αποσυνθέτει κάτω από πρίσματα κοινωνικά, πολιτικά, ιδεολογικά. Αποτελεί ευτύχημα που στο πεδίο της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας, έχουν σπάσει πλέον τα ταμπού της μελέτης ιδεολογίας η θωράκιση της μεθοδολογίας. Η αυστηρή μέθοδος που υπακούει σε καθολικούς κανόνες εγκυρότητας και αξιοπιστίας και η προσήλωση σε αναλύσεις βάσει καθομολογουμένων, και όχι υποκειμενικών, νορμών είναι το εργαλείο του εκάστοτε επιστήμονα για να εξετάζει κοινωνικά φαινόμενα στα οποία υπεισέρχεται η ιδεολογία, να έχει πλήρη συνείδηση των σχέσεων που διατηρεί με αυτή και κυρίως, να έχει την τόλμη, το θάρρος, και το θράσος να τη μελετά¹⁰.

Ομολογουμένως, χαροποίησε ιδιαίτερα τους εμπλεκόμενους με την παρούσα έρευνα το γεγονός ότι ένας προβληματισμός που περισσότερο πατούσε σε μια αναγωγή φαινομένου («Θα μπορούσε η θεώρηση των ατόμων για τη Δημοκρατία να ακολουθεί τη δομή της ανελιξιακής πλάνης;») απέδωσε επιστημονικούς καρπούς και δημιούργησε μονοπάτια και διόδους σύνδεσης μεταξύ εννοιών και μεταβλητών που ανυπομονούμε να δούμε να μελετώνται περαιτέρω.

¹⁰ Για μία εκτενέστερη αναφορά των σχέσεων μεταξύ Κοινωνικής Ψυχολογίας και Ιδεολογίας, βλέπε Παράρτημα.

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ

- *ΕΙΝΑΙ ΤΕΛΙΚΑ Ο ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΣ «ΠΛΑΝΗ»;*

Το χρέος της Αριστεράς στις παρούσες συνθήκες

Η ενδεχόμενη «πλάνη» του σύγχρονου κοινοβουλευτισμού ήταν ο θεωρητικός προβληματισμός στον οποίο οικοδομήθηκε η παρούσα έρευνα. Στο ερώτημα αυτό, οι συμμετέχοντες δεν παρείχαν ακριβή στοιχεία που να ευνοούν τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Το μόνο που δύναται να διατυπωθεί με βεβαιότητα είναι η καταγεγραμμένη ασάφεια των πολιτών γύρω από ζητήματα εννοιολογικά και αιτιοαποδόσεις. Η διάχυτη απογοήτευση και οργή απέναντι στα εξελισσόμενα γεγονότα μοιάζει να οδηγεί σε έναν γενικευμένο μηδενισμό αναφορικά με τα περιθώρια αλλαγής, σε μία αποστροφή από τον χώρο του πολιτικού και των ιδεολογιών, σε μία περιχαράκωση γύρω από την ασφάλεια που προσφέρει ο δογματικός και φασίζων λόγος. Ο θυμός, που εύλογα βιώνουν οι κοινωνικοί δράστες, αντί να λάβει τη μορφή της κινητοποιού προς αλλαγή δύναμης, στρέφεται ξανά στους αναλώσιμους παίκτες του πολιτικού προσκηνίου, δίχως να φτάνει βαθύτερα, στους ιθύνοντες μοχλούς που συντηρούν τη ραχοκοκαλιά των μεταδημοκρατικών κοινωνιών.

Παρόλο λοιπόν που η πλειοψηφία φαίνεται να κατηγορεί ακόμη τις υπάρχουσες κυβερνήσεις, τους υπάρχοντες πολιτικούς, τους υπάρχοντες συνδυασμούς για λανθασμένους χειρισμούς και αμφισβητούμενες προθέσεις στα παιχνίδια ισχύος, υποστηρίζεται πως αποτελεί χρέος της Αριστεράς να αποδομήσει αυτό το αφήγημα και να ανακατευθύνει την οργή που δύναται να πυροδοτήσει ανατρεπτική συλλογική δράση, προς εκείνες τις συνθήκες και τους συνασπισμούς που εκμεταλλεύονται εργαλειακά το δημοκρατικό πολίτευμα, προς τις υπερκείμενες δυνάμεις που ενθαρρύνουν την ελπίδα για μια κοινωνική κινητικότητα «παγίδα». Ο αριστερός χώρος, η κοινοβουλευτική και εξωκοινοβουλευτική αριστερά, η κινηματική αριστερά, οφείλουν να ξεσκεπάσουν τον οξύμωρο, ψευδεπίγραφο χαρακτήρα της μεταδημοκρατίας, να στραφούν και οι ίδιοι στο window of opportunity –που μάλλον μια μερίδα του κόσμου έχει ήδη συνειδητοποιήσει πως άνοιξε- και να λειτουργήσουν ως επιτηδευματίες ταυτότητας. Αν τα –απανταχού- κοινωνικά υποκείμενα οργίζονται

με την –οποιαδήποτε- κυβέρνηση, η Αριστερά οφείλει, όχι μόνο να καταδείξει ότι κάθε κυβέρνηση θα παγιδευόταν στους δαιδάλους της χρηματοπιστωτικής επιτροπείας, αλλά και να ενορχηστρώσει την πάλη εναντίον των ρυθμιστικών κανόνων, αφού το ύψιστο διακύβευμα πλέον υπερβαίνει την απλή εναλλαγή προσώπων: δεν έχει νόημα να ρίξεις μια κυβέρνηση, αν δε ρίξεις ολόκληρο το σύστημα που τη συγκρατεί.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1.1 ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Αγαπητή Κυρία, Αγαπητέ Κύριε,

Το ερωτηματολόγιο που κρατάτε στα χέρια σας αποτελεί μέρος μιας έρευνας που αφορά σε στάσεις και απόψεις της Ελληνικής Κοινωνίας και διεξάγεται στο Τμήμα Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Παρακαλούμε να απαντήσετε στο ερωτηματολόγιο *ατομικά*, καθώς μας ενδιαφέρει η προσωπική σας γνώμη. Δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις. Δε θα ζητήσουμε πουθενά το όνομά σας και οι απαντήσεις σας θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τους σκοπούς της έρευνας και δε θα φτάσουν σε χέρια τρίτων. Θα σας ήμασταν υπόχρεοι αν αφιερώνατε χρόνο και απαντούσατε σε όλες τις ερωτήσεις για λόγους στατιστικής αξιοπιστίας.

Σας ευχαριστούμε για τον πολύτιμο χρόνο σας

Ακολουθεί μια σειρά από προτάσεις. Παρακαλούμε να υποδείξετε τον βαθμό στον οποίο διαφωνείτε ή συμφωνείτε με κάθε μία από αυτές χρησιμοποιώντας μία κλίμακα 7 βαθμών και κυκλώνοντας κάθε φορά τον αριθμό (*μόνον έναν*) που εκφράζει περισσότερο την προσωπική σας γνώμη. Παρακαλούμε να διαβάσετε με προσοχή τις προτάσεις και να *απαντήσετε σε όλες*.

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
1	Ό,τι συνέβαινε κατά το παρελθόν, θα εξακολουθήσει να συμβαίνει και στο μέλλον το οποίο δεν μπορεί να αλλάξει	1	2	3	4	5	6	7	
2	Παρόλο που συγκεκριμένα αρνητικά φαινόμενα δύνανται να αλλάξουν, οι βασικές δομές του κόσμου δεν αλλάζουν	1	2	3	4	5	6	7	
3	Ο κόσμος λειτουργεί βάσει μιας καθεστηκίας τάξης και δεν μπορεί να γίνει τίποτα προκειμένου να αλλάξει.	1	2	3	4	5	6	7	
4	Καλύτερα θα ήταν η Ελλάδα να εγκαταλείψει την προσπάθεια βελτίωσης της θέσης της, αφού οι συνθήκες δεν μπορούν να αλλάξουν.	1	2	3	4	5	6	7	

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Υπάρχει σύγκρουση στη σχέση Ελλάδα-Ευρωπαϊκής Ένωσης								
2	Όταν σκέφτομαι το μέλλον της Ελλάδας, φαντάζομαι μια κατάσταση καλύτερη από τη σημερινή.		1	2	3	4	5	6	7
3	Τρέφω ελπίδες αναφορικά με μια θετική έκβαση στις σχέσεις Ελλάδα-Ε.Ε.	1	2	3	4	5	6	7	
4	Είμαι απαισιόδοξος σχετικά με το μέλλον της χώρας.		1	2	3	4	5	6	7
5	Δεν περιμένω ποτέ να υπάρξει αμοιβαία επωφελής λύση για την Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7	
6	Υπό δεδομένες προϋποθέσεις, και αν αντιμετωπιστούν όλα τα κρίσιμα ζητήματα, η διαπραγμάτευση μεταξύ της Ε.Ε. και της Ελλάδας, μπορεί να φέρει θετικά αποτελέσματα για τη χώρα.		1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Πίστευα πως η διαπραγμάτευση θα έφερνε καλύτερα αποτελέσματα για την Ελλάδα, αλλά δεν το πιστεύω πλέον.	1	2	3	4	5	6	7	
2	Ήξερα από την αρχή πως η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ/ΑΝΕΛ δεν είχε πρόθεση να «σκίσει τα μνημόνια».	1	2	3	4	5	6	7	
3	Ποτέ δεν περίμενα θετικά αποτελέσματα για την Ελλάδα μέσω διαπραγμάτευσης με την Ε.Ε.	1	2	3	4	5	6	7	
4	Θεωρούσα πως με την αλλαγή κυβερνητικού τοπίου θα έπαυαν τα κακώς κείμενα της διαφθοράς.	1	2	3	4	5	6	7	
5	Οι κοινωνικοί αγώνες των Ελλήνων πολιτών με αίτημα την αλλαγή πολιτικής ήταν εξαρχής καταδικασμένοι.	1	2	3	4	5	6	7	
6	Τελικά φάνηκε πως όλοι οι πολιτικοί είναι ίδιοι.	1	2	3	4	5	6	7	
7	Ήλπιζα πως η νέα κυβέρνηση θα φέρει σαρωτικές αλλαγές, αλλά δεν το πιστεύω πια.	1	2	3	4	5	6	7	

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Η υπογραφή του 3 ^{ου} Μνημονίου αποτελούσε μονόδρομο τη δεδομένη στιγμή.								
2	Το κόστος της συμφωνίας με τους θεσμούς ήταν μεγαλύτερο από το κόστος μιας σύγκρουσης μαζί τους.								
3	Δεν υπήρχε άλλη λύση από το να έρθει η Ελλάδα σε συμφωνία με την Ε.Ε.								
4	Η έξοδος της χώρας από την Ε.Ε. είναι ένα σχέδιο που δεν πρέπει να εγκαταλειφθεί.								
5	Οι αυστηρές πολιτικές λιτότητας αποτελούν το οικονομικό μέλλον της Ελλάδας								

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Ως Έλληνας, νιώθω εγκλωβισμένος σε μια χώρα που καταρρέει								
2	Η κατάσταση της Ελλάδας με οδηγεί σε δεινή θέση από την οποία δεν μπορώ, επειδή είμαι Έλληνας, να ξεφύγω								
3	Όσοι Έλληνες θέλησαν αλλαγή πορείας της χώρας ματαιώθηκαν								
4	Η οικονομική κρίση με στοχεύει λόγω της εθνικής μου καταγωγής								
5	Ως μέλος μιας κοινωνικής κατηγορίας νιώθω εγκλωβισμένος σε μια χώρα που καταρρέει								
6	Η κατάσταση της Ελλάδας με οδηγεί σε μια δεινή θέση από την οποία, λόγω της κοινωνικής μου θέσης δεν μπορώ να ξεφύγω								
7	Όσοι από την κοινωνική μου τάξη θέλησαν αλλαγή πορείας της χώρας ματαιώθηκαν								
8	Η οικονομική κρίση με στοχεύει λόγω της ταξικής μου θέσης								

Παρακάτω σας δίνεται μία κλίμακα με ποσοστά. Παρακαλούμε σημειώστε επάνω στην κλίμακα την εκτίμησή σας για το βαθμό (ποσοστό) δημοκρατίας της ελληνικής κοινωνίας την περίοδο ΜΕΤΑ τα μνημόνια.

Καθόλου Δημοκρατική									Ακρώς Δημοκρατική
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

Παρακαλούμε σημειώστε επάνω σε αυτή την κλίμακα την εκτίμησή σας για το βαθμό (ποσοστό) δημοκρατίας της ελληνικής κοινωνίας ΠΡΙΝ τα μνημόνια.

Καθόλου Δημοκρατική									Ακρώς Δημοκρατική
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

Έτσι όπως έχει διαμορφωθεί η κατάσταση στην Ελλάδα, το καλύτερο που έχει κανείς να κάνει είναι:

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
1	να μη συμμετέχει πουθενά, αφού όλα είναι χάσιμο χρόνου	1	2	3	4	5	6	7	
2	να απέχει από όλα αυτά που σχετίζονται με τα κοινά	1	2	3	4	5	6	7	
3	να αφήσει τα πράγματα να εξελίσσονται μόνα τους	1	2	3	4	5	6	7	
4	να μην ανακατεύεται σε γεγονότα που ούτως ή άλλως δεν μπορεί να ελέγξει	1	2	3	4	5	6	7	
5	έτσι όπως ματαιώθηκαν όλα, δε μένει πια να κάνουμε τίποτα	1	2	3	4	5	6	7	

Παρακάτω παρατίθενται ορισμένες δράσεις που αποτελούν μορφές συμπεριφοράς των ατόμων. Παρακαλούμε στον πίνακα παρακάτω:

α. να σημειώστε με X στο αντίστοιχο κουτάκι ποιες από αυτές είχατε κάνει και εσείς οι ίδιοι κατά το παρελθόν

β σε τι βαθμό προτίθεστε να κάνετε αυτές τις δράσεις στο μέλλον (όχι μόνο αυτές που έχετε κάνει) ως εναντίωση στις πολιτικές λιτότητας.

		Εχω κάνει	Ποτέ							Σίγουρα
1	φροντίζω για την προσωπική μου ευημερία		1	2	3	4	5	6	7	
2	βρίσκω τρόπους να τα βγάλω ο ίδιος πέρα		1	2	3	4	5	6	7	
3	συσπειρώνομαι με τους δικούς μου, κοντινούς ανθρώπους		1	2	3	4	5	6	7	
4	διασφαλίζω το βιοτικό επίπεδο της οικογένειάς μου		1	2	3	4	5	6	7	
5	κοιτάζω τον εαυτό μου		1	2	3	4	5	6	7	
6	αυξάνω τις δεξιότητές μου μέσω εκπαίδευσης για να ανταπεξέλθω στην αγορά εργασίας		1	2	3	4	5	6	7	
7	μεταναστεύω σε εύπορη ξένη χώρα για την ανεύρεση εργασίας		1	2	3	4	5	6	7	
8	αγοράζω προϊόντα και τα αποθηκεύω για περίπτωση ανάγκης		1	2	3	4	5	6	7	
9	μεταφέρω χρήματα που διαθέτω στο εξωτερικό		1	2	3	4	5	6	7	
10	κρύβω χρήματα στο σπίτι για τις δύσκολες ώρες		1	2	3	4	5	6	7	
11	συμμετέχω σε δράσεις αλληλεγγύης προς ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και πρόσφυγες		1	2	3	4	5	6	7	
12	βοηθάω στην αυτό-οργάνωση των κοινοτήτων για φροντίδα των όσων έχουν ανάγκη		1	2	3	4	5	6	7	
13	προσφέρω σε κοινωνικά παντοπωλεία/φαρμακεία/ιατρεία/κουζίνες		1	2	3	4	5	6	7	
14	αφιερώνω χρόνο για εθελοντισμό σε δομές αλληλεγγύης		1	2	3	4	5	6	7	
15	κλοπή προϊόντων από σουπερμάρκετ και διανομή στους φτωχούς		1	2	3	4	5	6	7	
16	επίθεση στις αστυνομικές δυνάμεις κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων		1	2	3	4	5	6	7	
17	παράνομη επανασύνδεση του ηλεκτρικού σε όσους το έκοψαν επειδή δεν είχαν να το πληρώσουν		1	2	3	4	5	6	7	
18	τοποθέτηση εμπρηστικών μηχανισμών σε δημόσια κτίρια		1	2	3	4	5	6	7	
19	έκδοση κειμένων στο Ιντερνετ που επιδοκιμάζουν την πολιτική βία		1	2	3	4	5	6	7	
20	έκδοση κειμένων στο Ιντερνετ που καλούν σε πολιτική ανυπακοή		1	2	3	4	5	6	7	

21	χειροδικία απέναντι σε πολιτικά πρόσωπα		1	2	3	4	5	6	7
22	κατάληψη υπουργείων και δημόσιων κτιρίων		1	2	3	4	5	6	7
23	αποκλεισμός δρόμων, λιμανιών και αεροδρομίων (Μπλόκα)		1	2	3	4	5	6	7
24	συμμετοχή σε διαδηλώσεις ενάντια στα μέτρα λιτότητας		1	2	3	4	5	6	7
25	άρνηση πληρωμής νέων φόρων και διοδίων		1	2	3	4	5	6	7
26	συλλογική ανάληψη καταθέσεων από τράπεζες		1	2	3	4	5	6	7
27	συλλογή υπογραφών για την έξοδο από την Ευρωζώνη		1	2	3	4	5	6	7
28	μπούκοτάζ ξένων προϊόντων		1	2	3	4	5	6	7
29	αγορά μόνο ελληνικών προϊόντων		1	2	3	4	5	6	7
30	απεργία		1	2	3	4	5	6	7
31	κατασκευή ιστοσελίδας ή μπλογκ		1	2	3	4	5	6	7
32	δράση μέσω εργατικών σωματείων		1	2	3	4	5	6	7
33	δράση μέσω πολιτικών κομμάτων		1	2	3	4	5	6	7
34	δράση μέσω ΜΚΟ		1	2	3	4	5	6	7
35	αποστολή πολιτικών emails		1	2	3	4	5	6	7
36	συμμετοχή σε λαϊκές συνελεύσεις της γειτονιάς		1	2	3	4	5	6	7
37	καταστροφή δημόσιας περιουσίας		1	2	3	4	5	6	7
38	Αφισκόλληση		1	2	3	4	5	6	7
39	Γράψιμο συνθημάτων σε τοίχους		1	2	3	4	5	6	7
40	Συμμετοχή σε εκλογές		1	2	3	4	5	6	7
41	Συμμετοχή σε αυτο-οργανωμένους χώρους		1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Το δημοκρατικό πολίτευμα δεν προστατεύει την κοινωνία από την αναρχία								
2	Το δημοκρατικό πολίτευμα δεν προστατεύει τα λαϊκά στρώματα από την εκμετάλλευση των ισχυρών								
3	Το πολίτευμα στη μεταπολίτευση ήταν κατ' επίφαση δημοκρατικό								
4	Με το πρόσημα του δημοκρατικού πολιτεύματος δίνεται ιδιαίτερη προσοχή σε κοινωνικές ομάδες – βαρίδια, που δε συνεισφέρουν στην κοινωνία								
5	Με το πρόσημα του δημοκρατικού πολιτεύματος καταστέλλεται η ταξική σύγκρουση								
6	Το δημοκρατικό πολίτευμα είναι το μόνο καλό πολίτευμα που έχουμε αυτή τη στιγμή								

Παρακαλούμε σημειώστε σε ποιον βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις :

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Η επίθεση στις δυνάμεις καταστολής κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων είναι δικαιολογημένη								
2	Η καταστροφή τραπεζών από διαδηλωτές είναι δικαιολογημένη								
3	Η βία είναι δικαιολογημένη μόνο ως μορφή άμυνας απέναντι σε αυτούς που την ασκούν πρώτοι								
4	Η κατάληψη ενός κτιρίου είναι μια μορφή πάλης που είναι αναγκαία								
5	Ο πεινασμένος δεν μπορεί παρά να αντιδράσει βίαια απέναντι στον χορτάτο								
6	Υπάρχουν στιγμές που είναι θεμιτό κάποιος να βρίζει και να υποτιμά κάποιον άλλον								
7	Η αντίδραση στον εκφοβισμό δεν μπορεί παρά να είναι βίαιη								
8	Η καλύτερη λύση όταν μια ομάδα ενοχλεί με κάποιο τρόπο το κοινωνικό σύνολο είναι η απομόνωσή της								

9	Η εξόντωση του αντιπάλου είναι ένα αναγκαίο κακό σε μία μάχη που υπερασπίζεται κανείς υπέρτατες αξίες	1	2	3	4	5	6	7
10	Το να χτυπήσει καμιά φορά ο γονιός το παιδί του είναι αναγκαίο για την ανατροφή του							
11	Συχνά οι συμπεριφορές γυναικών προκαλούν δικαιολογημένα βίαιες πράξεις εναντίον τους	1	2	3	4	5	6	7
12	Μόνο με τη βία θα καταλάβουν οι μετανάστες ότι είναι ανεπιθύμητοι στη χώρα							
13	Σε μια κοινωνία όπου το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό δεν μπορείς να πορεύεσαι με το «σταυρό στο χέρι»	1	2	3	4	5	6	7
14	Η ρήση «οφθαλμός αντί οφθαλμού» και «οδόντας αντί οδόντος» είναι πολύ σωστή							
15	Η καταστροφή ορισμένων βιβλίων είναι για το καλό της ανθρωπότητας	1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλούμε δηλώστε σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω προτάσεις.

		Διαφωνώ απόλυτα							Συμφωνώ απόλυτα
1	Ένας ικανός ηγέτης μπορεί να διορθώσει την κατάσταση της χώρας, πέρα από κάθε νόμο	1	2	3	4	5	6	7	
2	Μια προσβολή της τιμής μας δεν πρέπει ποτέ να μένει ατιμώρητη	1	2	3	4	5	6	7	
3	Είναι ενάντια στη φύση να μπαίνουν οι γυναίκες σε θέσεις εξουσίας	1	2	3	4	5	6	7	
4	Τα περισσότερα κοινωνικά μας προβλήματα θα είχαν λυθεί αν μπορούσαμε με κάποιο τρόπο να απαλλαγούμε από τους ανήθικους, διεστραμμένους και χαμηλού νοητικού επιπέδου ανθρώπους	1	2	3	4	5	6	7	
5	Οι άνθρωποι των επιχειρήσεων είναι πιο χρήσιμοι στην κοινωνία από τους ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών	1	2	3	4	5	6	7	
6	Τα μέλη μιας ομάδας οφείλουν να συμμορφώνονται πάντα στις επιταγές του ηγέτη	1	2	3	4	5	6	7	
7	Η στρατιωτική θητεία είναι σημαντική και πρέπει να είναι υποχρεωτική	1	2	3	4	5	6	7	
8	Ο πολίτης πρέπει να υπακούει αναντίρρητα στους νόμους και να έχει πίστη στους θεσμούς του Κράτους	1	2	3	4	5	6	7	

9	Οι αστυνομικές αρχές σε μια ευνομούμενη πολιτεία πρέπει να καταστέλλουν κάθε μορφή αντίστασης	1	2	3	4	5	6	7
10	Σε περιπτώσεις στυγερών εγκλημάτων (π.χ. ανθρωποκτονιών) θα πρέπει να εφαρμόζεται η θανατική ποινή	1	2	3	4	5	6	7
11	Οι τσιγγάνοι πρέπει να αποδεχθούν τον τρόπο ζωής της πλειοψηφίας αλλιώς δεν πρέπει να περιμένουν καμιά κοινωνική βοήθεια	1	2	3	4	5	6	7
12	Η φροντίδα των ατόμων με ειδικές ανάγκες επιβαρύνει υπερβολικά το κοινωνικό σύνολο	1	2	3	4	5	6	7
13	Η Ελλάδα δεν μπορεί να θρέψει όλους τους ξένους που φτάνουν εδώ	1	2	3	4	5	6	7
14	Τα παιδιά των μεταναστών δεν πρέπει να σηκώνουν την ελληνική σημαία στις παρελάσεις	1	2	3	4	5	6	7

2. Πίνακας προτεινόμενων διαμεσολαβήσεων.

1. Εξαρτημένη μεταβλητή	Total	Direct	Indirect
Βία στον αδύναμο			
<i>Εθνικός εγκλωβισμός</i>	0.13	0.08	0.05
SE	0.04	0.04	0.02
95% CI	[0.05, 0.2]	[0.004, 0.15]	[0.02, 0.82]
<i>Ταξικός εγκλωβισμός</i>	0.13	0.09	0.04
SE	0.04	0.04	0.01
95% CI	[0.05, 0.02]	[0.02, 0.16]	[0.02, 0.06]
2. Εξαρτημένη μεταβλητή			
Φασισμός			
<i>Εθνικός εγκλωβισμός</i>	0.21	0.12	0.09
SE	0.04	0.04	0.02
95% CI	[0.12, 0.29]	[0.04, 0.2]	[0.05, 0.13]
<i>Ταξικός εγκλωβισμός</i>	0.21	0.16	0.04
SE	0.04	0.04	0.01
95% CI	[0.12, 0.29]	[0.08, 0.24]	[0.02, 0.07]

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Μακρὺς υπῆρξε κατὰ το παρελθόν ο στοχασμὸς αναφορικὰ με την – αμφιλεγόμενη- σχέση μεταξύ της κοινωνικῆς ψυχολογίας και της ιδεολογίας. Για καιρὸ, υποστηριζόταν ὅτι η σχέση αὐτή ἔχει ἀντίκτυπο πάνω στην επιστήμη της κοινωνικῆς ψυχολογίας, ἕναν ἀντίκτυπο μάλιστα με σχεδόν ἐπιζήμιο χαρακτήρα. Η μεροληψία και η υποκειμενικότητα που ἐνέχονται στα ιδεολογικά ἀφηγήματα ἔχουν οδηγήσει θεωρητικούς στη διατύπωση πως σε μία αντικειμενικὴ επιστήμη δεν ὑπάρχει χώρος για ιδεολογία (Lacroix, 1972). Ο Durkheim (1967) ὀριζε πως, ἀντί για μια επιστήμη της πραγματικότητας, προωθείται κατ' αὐτὸν τον τρόπο μία ιδεολογικὴ επιστήμη, ἐνὸς πρωτύτερα ο Engels (1893) σημείωνε το ρόλο της ψευδούς συνείδησης στην ἀντιστροφή της πραγματικότητας.

Παρά ταῦτα, η σύγχρονη θεώρηση αὐτῆς της διαλεκτικῆς σχέσης τείνει να ἀπενοχοποιήσει αὐτὴν την συνδιαλλαγή, καθὼς ἀποδέχεται ὅτι:

- a. Ὅπως κάθε επιστήμη, ἔτσι και η κοινωνικὴ ψυχολογία ἐγγράφεται σε ἕνα σύνθετο πλαίσιο σχέσεων με την ιδεολογία
- b. Η κυρίαρχη ιδεολογία προσδιορίζει με ἄμεσο ἢ και ἔμμεσο τρόπο τη θεματικὴ ἐπιλογή ἀντικειμένων μελέτης της κοινωνικῆς ψυχολογίας, καθὼς και τις ἐκάστοτε πριμοδοτούμενες θεωρητικὲς και μεθοδολογικὲς προσεγγίσεις της
- c. Η κοινωνικὴ ψυχολογία (ανα)παράγει ιδεολογία, ὑπὸ την ἔννοια ὅτι πολλές ἀπὸ τις «θεωρίες» της παράγουν, και ἐνίοτε ἀναπαράγουν, ὀρισμένες «μεροληπτικὲς ἀλήθειες», σε σημείο που να ταυτίζουν την κοινωνιοψυχολογικὴ γνώση με τον κοινὸ νοῦ (Παπαστάμου και συνεργάτες, 2001).

Γίνεται εὐλόγα κατανοητό ὅτι η ἀναφορά αὐτὴ στη σχέση κοινωνικῆς ψυχολογίας και ιδεολογίας λαμβάνει χώρα ἀφοῦ εἶναι ἐκδηλὸς ο ρόλος που διαδραματίζει η ιδεολογία στην παρούσα ἔρευνα. Πράγματι, ἀν προστρέξει κανεὶς στην ταξινόμηση των τρόπων παρέμβασης της «ιδεολογίας» στις θεματικὲς ἐπιλογές, θα συνειδητοποιήσει πως το ἐγχείρημα που παρουσιάστηκε ἐδῶ, μάλλον πληροὶ και τις 4 συνθήκες κατὰ Παπαστάμου και συνεργατῶν (2001). Συγκεκριμένα, ἰσχυρίζονται πως η ἐπιλογή του θέματος ἢ του φαινομένου που ἕνας ἐρευνητὴς σκοπεύει να μελετήσει ἐνδέχεται να :

- Εκφράζει προσωπικές ιδεολογικές προτιμήσεις
- Προκύπτει από την ενεργοποίηση προσωπικών ιδεολογικών πρακτικών
- Επιβάλλεται από τον προσανατολισμό της κυρίαρχης ιδεολογίας
- Αποτελεί αντίδραση στον κυρίαρχο ιδεολογικό προσανατολισμό

Παρά τη δυσμενή και τελεματώδη κατάσταση της χώρας, το παράδοξο για έναν επιστήμονα με αντικείμενο μελέτης την κοινωνία είναι πως «ευνοείται» από ένα πρόσφορο έδαφος πολλαπλών φαινομένων προς διερεύνηση. Η ελληνική κοινωνία αποτελεί πεδίο δόξης λαμπρόν για πλήθος ακόμα ερευνών. Οι κοινωνιοψυχολογικές διεργασίες που οδήγησαν στη στήριξη, την ταύτιση και την άνοδο ενός φασιστικού συστημικού μορφώματος, η γνωστική ασυμφωνία και σύγχυση των πολιτικών ταυτοτήτων μετά την ένωση της δεξιάς με το (πρώην) σοσιαλιστικό κέντρο, οι διαδικασίες κοινωνικής επιρροής που διευκόλυναν την ανάδειξη ενός μικρού κόμματος σε εξουσία (αλλά και η μη σταθερότητα-ασυνέπεια του μηνύματός του στο χρόνο που «φρενάρει» τη διεργασία πειθούς), η συλλογική ταυτότητα ενός λαού στιγματισμένου ως «τεμπέλη και σπάταλου», η επίδραση του κοινωνικού αυτοματισμού στις διομαδικές σχέσεις, η ψυχολογιοποίηση των μειονοτήτων ως μέσο εξόντωσης της επιρροής τους, η νομιμοποίηση ή απονομιμοποίηση της κρατικής και μη κρατικής βίας, και η λίστα μπορεί να συνεχίζεται ανεξάντλητη.

Όπως σε πολλές έρευνες, έτσι και στην υποφαινόμενη, τέθηκαν υπό δοκιμασία πολλαπλές πλευρές της σύγχρονης κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας, με τρόπο φιλόδοξο και το άλλοθι που προτάσσεται απέναντι σε μια ενδεχόμενη μομφή για τη σφοδρότητα της ιδεολογικής ύπαρξης, δεν είναι κανένα άλλο από το άλλοθι που διασφαλίζει κάθε επιστήμη από τον σκόπελο αυτό: η θωράκιση της μεθοδολογίας. Η αυστηρή μέθοδος που υπακούει σε καθολικούς κανόνες εγκυρότητας και αξιοπιστίας και η προσήλωση σε αναλύσεις βάσει καθομολογουμένων, και όχι υποκειμενικών, νορμών είναι το εργαλείο του εκάστοτε επιστήμονα για να εξετάζει κοινωνικά φαινόμενα στα οποία υπεισέρχεται η ιδεολογία, να έχει πλήρη συνείδηση των σχέσεων που διατηρεί με αυτή και κυρίως, να έχει την τόλμη, το θάρρος, και το θράσος να τη μελετά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bee, C. (2008). The “institutionally constructed” European Identity: Citizenship and Public Sphere Narrated by the Commission. *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 9, No 4, 431- 450.
- Blasi G. & Jost, T.J. (2006). System Justification Theory and Research: Implications for Law, Legal Advocacy and Social Justice. *California Law Review*, 4, 1119 – 1168.
- Boswell, T. & Dixon, W. J. (1993). Marx’s Theory of rebellion: a cross national analysis of class exploitation, economic development an violent revolt. *American Sociological Review*, 58 (5), 681 – 702.
- Branscombe, N. R. & Ellemers, N. (1998). Coping with group based discrimination: Individualistic versus group – level strategies. In J. K. Swim and C. Stangor (Eds.), *Prejudice: The target’s perspective* (pp. 243 – 266). San Diego, CA: Academic Press.
- Brukner M. & Ciconne A. (2011). Rain and the democratic window of opportunity. *Econometrica*, 79 (3), 923 – 947.
- Cerny, P. G. (1995). Globalization and the changing logic of collective action. *International Organization*, 49 (4), 595 – 625.
- Cohen Chen, S., Crisp, R.J. & Halperin, E. (2015). Perceptions of a changing world induce hope and promote peace in intractable conflicts. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 41 (4), 498 – 512.
- Dixon, J., Tropp, L. R., Durrheim, K. & Tredoux, C. (2010). “Let them eat harmony” : Prejudice - reduction strategies and attitudes of historically disadvantaged groups. *Association for Psychological Science*, Sage.
- Ellemers, N., van Knippenberg, A. & Wilke, H. (1990). The influence of permeability of group boundaries and stability of group status on strategies of individual mobility and social change. *British Journal of Social Psychology*, 29, 233-246.
- Gentile, E. (2013). *Φασισμός: Ιστορία κι Ερμηνεία*, Αθήνα: Ασίνη.
- Jost, J.T. (1995). Negative illusions: Conceptual clarification and psychological evidence concerning false consciousness. *Political Psychology*, 16, 397 – 424
- Jost, J.T., Banaji, M.R. (1994). The role of stereotyping in system – justification and the production of false consciousness. *British Journal of social psychology*, 33, 1- 27
- Jost, J.T., Banaji, M.R., & Nosek, B.A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25, 881–919.
- Hayes, A.F. (2013). *Introduction to mediation, moderation and conditional process analysis: A regression – based approach*. New York: The Guilford Press.
- Κουζέλης, Γ. (2014). *Φασισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Νήσος.
- Κράουτς, Κ. (2003). *Μεταδημοκρατία*, Αθήνα: Εκκρεμές.
- Lalonde, R. N. & Silverman, R.A. (1994). Behavioral preferences in response to social injustice: The effects of group permeability and social identity salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 78-85.

- Laws, J. L. (1975). The psychology of tokenism: an analysis. *Sex roles*, 1, 51 – 67.
- Μαρξ, Κ. (1954). *Το Κεφάλαιο, τόμος Α*. Αθήνα: Εκδοτικό της Κεντρικής Επιτροπής του Κουμμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας.
- Μέλλον, Ρ. (2007). *Ψυχολογία της Συμπεριφοράς*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- Mouffe, C. (2005). *The return of the political*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London: Verso.
- Μποχώτης, Α. (2003). *Η ριζοσπαστική δεξιά: Αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Olson, J.M. & Hafer, C.L. (2001). Tolerance of personal deprivation. In B. Major & J. T. Jost (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice and intergroup relations* (pp. 157 – 175). Cambridge: Cambridge University Press.
- Παπαδόπουλος, Π.Σ. (2013). *Η εικόνα του φασισμού*, Αθήνα: Πατάκη.
- Παπαστάμου, Σ. (2011). Ψυχολογιοποίηση: *Επιπτώσεις των ψυχολογικών ερμηνειών στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής*, Αθήνα: Πεδίο.
- Παπαστάμου Σ., Αντωνίου, Σ., Κατερέλος, Ι.Δ., Προδρομίτης, Γ., Ρήγα, Α.Β. & Σακαλάκη, Μ. (2001). *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία: Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις. Τόμος Α'.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πουλαντζάς, Ν.Α. (2006). *Φασισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Ranciere, J. (2011). *The thinking of dissensus: politics and aesthetics*. London and New York: Verso.
- Ranciere, J. (1995). *On the shores of politics*. London: Verso.
- Reicher, S. D. & Haslam, S.A. (2006). *Rethinking the psychology of Tyranny: The BBC Prison Study*. *British Journal of Social Psychology*, 45, 1-40.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (2001). *Self and nation: Categorization, contestation and mobilization*, London: Sage
- Riemen, R. (2014). *Η αέναη επιστροφή του φασισμού*, Αθήνα: Πατάκη.
- Rifkin, J. (1996). *Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της. Η δύση του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού και το χάραμα της μετά-την-αγορά εποχής*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Saguy, T., Tausch, N., Dovidio, J. F. & Pratto, F. (2009). The irony of harmony: Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science*, Vol. 20, No 1.
- Seligman, M.E.P. (1975). *Helplessness: On depression, development and death*. New York: Freeman.
- Simon, B. & Oaks, P. (2006). Beyond dependence: An identity approach to social power and domination. *Human relations*, 59 (1), 105 – 139.
- Sinclair, P. R. (1976). Fascism and crisis in capitalistic society. *New German Critique*, 9, 87 – 112.
- Τσεμπέλης, Γ. (1990). *Εμφωλευμένα Παίγνια: Η ορθολογική επιλογή στη συγκριτική πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Wetherell, M. (2004). *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

- Wright, S. C. (2001). Strategic collective action: Social Psychology and social change. In R. Brown & S. Gaertner (Eds.), *Intergroup processes: Blackwell handbook of social psychology* (Vol. 4, pp. 409 -430). Oxford: Blackwell Press.
- Wright, S. C. (2001). Restricted intergroup boundaries. Tokenism, ambiguity and the tolerance of injustice. Στο J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The Psychology of Legitimacy. Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations* (pp. 223 – 254). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, S. C. & Taylor, D.M. (1999). Responding to tokenism: Individual action in the face of collective injustice. *European Journal of Social Psychology*, 28, 647 – 667.
- Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Ελληνικά Γράμματα.
- Χρυσόχου, Ξ. & Ιατρίδης, Τ., (2013). Όψεις της Ηγεμονίας στις φιλελεύθερες κοινωνίες: Κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις της κοινωνικής αναπαραγωγής και μεταβολής. Αθήνα, Εκδόσεις : Πεδίο.
- Zaal, M.P., Van Laar, C., Stahl, T., Ellemers, N. & Derks, B. (2011). By any means necessary: The effects of regulatory focus and moral conviction on hostile and benevolent forms of collective action. *British Journal of Social Psychology*, Vol 50, 670 – 689.